

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет соціології
Кафедра методології та методів соціологічних досліджень

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«Трансформація якісних методів соціології внаслідок пандемії COVID-19 та війни в Україні»

Спеціальність: 054 «Соціологія»
Освітня програма: «Соціологія»
Освітній ступень: магістр
Кваліфікація: магістр соціології

Автор:

Бодунов Вадим Русланович,
студент магістратури

Науковий керівник:

Олійник Оксана Валеріївна,
кандидат соціологічних наук, доцент

Магістерська робота допущена до захисту
рішенням кафедри методології та методів соціологічних досліджень

Протокол № 11 від «19» травня 2022 р.

зав. кафедри _____ доц. Микола СИДОРОВ
підпис

Київ 2022

Реєстрація

	номер	дата	підпис лаборанта кафедри
--	-------	------	--------------------------

Рекомендовано

до захисту

	підпис наукового керівника	ініціали, прізвище наукового керівника
--	----------------------------	--

Результат захисту

	оцінка	дата захисту
--	--------	--------------

Голова ЕК

	підпис	ініціали, прізвище
--	--------	--------------------

Члени ЕК

	підпис	ініціали, прізвище
--	--------	--------------------

	підпис	ініціали, прізвище
--	--------	--------------------

	підпис	ініціали, прізвище
--	--------	--------------------

	підпис	ініціали, прізвище
--	--------	--------------------

Секретар ЕК

	підпис	ініціали, прізвище
--	--------	--------------------

АНОТАЦІЯ

За останні декілька років пандемія COVID-19 негативно вплинула на функціонування багатьох сфер життя в усьому світі. Наукова галузь в Україні — не виключення. Введення карантинних обмежень створило великі проблеми соціологам в плані проведення польових досліджень та використання якісної методології. Заходи соціального дистанціювання унеможливили збір соціологічної інформації методом «face-to-face», який довгий час виглядав непохитним в соціальних дисциплінах. Тому дослідники, компанії, установи та центри були змушені якомога швидше адаптуватися до використання «дистанційних» методів в режимі онлайн.

До речі, на час написання даної роботи додалася ще одна велика проблема, щовплинула на соціологію та практично всі сфери життєдіяльності в Україні.

Повномасштабна війна та, як наслідок, масові переміщення громадян всередині країни та за кордон також не залишають соціологам вибору щодо методу face- to-face у чистому вигляді.

І якщо пандемія була кричущою темою вже кілька років, до умов якої більшість соціологів більш-менш успішно адаптувалися, продовживши діяльність з використанням знайомих кількісних та якісних методів, то широкомасштабні бойові дії лише додали викликів.

Здавалося б, тепер актуальність якісних методів може опинитися під питанням, враховуючи умови, що не сприяють їх застосуванню «в полі», але насправді довгострокові наслідки пандемії та війна не похитнули потребу у якісній методології. Навпаки, дослідження людських реакцій, точок зору, емоцій, поведінки, прогнозів залишаються важливими для розвитку соціологічного знання, особливо при обговоренні таких тем, як втрата роботи, домівки, сім'ї, грошей, ізоляція, психологічні проблеми, турбота про членів сім'ї і т.д.

Применшувати вплив якісної соціології аж ніяк не можна, оскільки саме якісні дослідження, як приклад, забезпечують інститути охорони здоров'я в Україні інформацією, за допомогою якої можливо відслідковувати суспільні настрої, турботи та очікування, щоб вирішувати велику кількість соціальних

проблем, викликаних пандемією, локдауном, обмежувачими заходами та війною.

Сьогодні, коли дослідники працюють методами, залежними від інтернет-зв'язку, збір соціологічних даних може відбуватися і з відчуттям нових переваг, яких не було при проведенні досліджень традиційним способом «face-to-face», із розумінням обмежень, яких не виникало раніше. Однак осмислення цих деталей відбувається доволі повільно, а тому в українському науковому полі матеріалів на тему трансформацій соціологічних досліджень та якісної методології на фоні пандемії не так вже й багато.

А питання це достатньо важливе, оскільки вимушений перехід від традиційних якісних методів до дистанційних форм перестав бути сенсацією сам по собі.

Нині на часі постає тема трансформацій, яких зазнає дослідницька діяльність соціологів. Як змінюється процес організації якісних досліджень?

Враховуючи те, що поки нереально давати прогнози стосовно завершення пандемії, скасування карантинних обмежень та припинення війни в Україні, дослідники не можуть розраховувати, що одна лише адаптація до онлайн-методів буде успішним довгостроковим вирішенням усіх питань щодо альтернативного варіанту збору даних якісними методами поза «полем». Без чіткого розуміння і систематизації цих змін, їх плюсів, мінусів та потенціалу, а також прогнозування нових трансформацій і викликів, що постануть перед науковцями в контексті використання якісних методів, майбутнє соціологічних досліджень та якість одержуваної інформації будуть під загрозою.

Активні роздуми стосовно змін у соціології та аналізу того, як дослідники тепер приходять до тих чи інших рішень, важливі для забезпечення надійності цих самих досліджень. Але ключовий аспект якісних досліджень — очна взаємодія соціологів з респондентами в польових умовах — втрачено у нинішніх робочих умовах, ускладнених через пандемію, а тепер — і війну. Тож через це соціологи повинні аналізувати зміни реалій і пристосовувати та підвищувати власну компетентність.

Саме тому дана робота буде стосуватися дослідження теми головних

трансформацій якісних методів соціології в період пандемії COVID-19. Мета, завдання дослідження, а також специфіка традиційний та онлайн якісних соціологічних методів і їх класифікація будуть поступово розкриті у трьох розділах цієї роботи.

Мета дослідження – дослідити пізнавальні можливості й обмеження якісної методології, а також специфіку застосування та трансформації якісних онлайн-методів соціології в дослідженнях (на досвіді студентів освітньої програми бакалаврату і магістратури факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка та викладачів).

Об’єкт дослідження – трансформації якісних соціологічних методів в період пандемії COVID-19 та війни в Україні (на досвіді студентів освітньої програми бакалаврату і магістратури факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка та викладачів).

Предмет дослідження – пізнавальні можливості й обмеження якісної методології, а також специфіка застосування та трансформації якісних онлайн-методів соціології в дослідженнях (на досвіді студентів освітньої програми бакалаврату та магістратури факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка та викладачів).

Завдання дослідження:

- 1) З’ясувати специфіку якісної методології в соціології.
- 2) Проаналізувати переваги та обмеження традиційних якісних методів соціології та їх онлайн-форм.
- 3) Проаналізувати актуальність якісних методів соціології після переходу в онлайн-режим.
- 4) Виокремити основні виклики якісної методології на фоні пандемії COVID-19 і війни.
- 5) Сформулювати рекомендації щодо застосування та розвитку якісних соціологічних методів опитування в онлайн-формі.

Тема моєї кваліфікаційної роботи - Трансформація якісних методів соціології внаслідок пандемії COVID-19 та війни в Україні.

Дане питання потребує уваги, оскільки якісна методологія зазнає масштабних змін за останні роки, але залишається актуальною, враховуючи зростаючий інтерес українського суспільства до сенситивних історій, експертних оцінок стосовно пандемії, війни та інших глобальних проблем, а також нестачу знань серед наукових кіл про трансформації, які відбуваються з якісними методами дослідження в умовах соціального дистанціювання та бойових дій, що обмежують можливості соціологів працювати в полі.

Мета роботи - дослідити пізнавальні можливості й обмеження якісної методології, а також специфіку застосування та трансформації якісних онлайн-методів соціології в дослідженнях (на досвіді студентів освітньої програми бакалаврату і магістратури факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка та викладачів).

У роботі висвітлені головні переваги та обмеження якісних методів в режимі онлайн і надані рекомендації для соціологів щодо покращення роботи з ними.

Окреслення плюсів та мінусів використання якісної методології в непольових умовах, а також формулювання головних порад по її використанню має допомогти науковцям у проведенні якомога більш ефективних досліджень з використанням якісних соціологічних методів.

Ключові слова: *якісні методи соціології, заочні методи опитування, онлайн фокус-групи, трансформація якісних методів.*

Key words: *focus groups, online focus groups, correspondence survey methods, transformation of qualitative methods.*

ANNOTATION

Over the past few years, the COVID-19 pandemic has negatively affected the functioning of many spheres of life around the world. The scientific field in Ukraine is no exception. The introduction of quarantine restrictions has created major problems for sociologists in terms of conducting field research and using quality methodology. Measures of social distancing made it impossible to collect sociological information by the face-to-face method, which for a long time seemed unshakable in social disciplines. Therefore, researchers, companies, institutions and centers were forced to adapt as quickly as possible to the use of "remote" methods online.

By the way, at the time of writing this work was added another major problem that affected sociology and virtually all spheres of life in Ukraine. Full-scale war and, as a result, mass displacement of citizens within the country and abroad also do not leave sociologists the choice of the face-to-face method in its purest form.

And while the pandemic has been a high-profile topic for several years, to which most sociologists have more or less successfully adapted, continuing to use familiar quantitative and qualitative methods, large-scale hostilities have only added to the challenges. It would seem that the relevance of qualitative methods may now be questioned, given the conditions that do not promote their use "in the field", but in fact the long-term consequences of the pandemic and the war have not shaken the need for quality methodology.

On the contrary, the study of human reactions, views, emotions, behavior, predictions remain important for the development of sociological knowledge, especially when discussing topics such as job loss, home, family, money, isolation, psychological problems, caring for family members etc. The influence of qualitative sociology cannot be underestimated, as qualitative research, for example, provides health care institutions in Ukraine with information that can be used to track public sentiment, concerns and expectations to address many social problems caused by the pandemic, lockdown, restrictive measures and war.

Today, when researchers work with Internet-dependent methods, sociological data collection can occur both with a sense of new benefits that have not been found in

traditional face-to-face research and with an understanding of the limitations that have not arisen before. However, the comprehension of these details is rather slow, and therefore in the Ukrainian scientific field of materials on the transformation of sociological research and qualitative methodology against the background of the pandemic is not so much.

And this question is quite important, because the forced transition from traditional qualitative methods to remote forms has ceased to be a sensation in itself. Nowadays, the topic of transformations undergoing the research activities of sociologists is emerging. How is the process of organizing qualitative research changing?

Given that it is not yet possible to predict an end to the pandemic, lift quarantine restrictions and end the war in Ukraine, researchers cannot expect that adaptation to online methods alone will be a successful long-term solution to all alternatives to quality data collection. ». Without a clear understanding and systematization of these changes, their pros, cons and potential, as well as predicting new transformations and challenges facing scientists in the context of using quality methods, the future of sociological research and the quality of information will be threatened.

Active reflection on changes in sociology and analysis of how researchers now come to certain decisions is important to ensure the reliability of these same studies. But a key aspect of qualitative research - the in-person interaction of sociologists with respondents in the field - is lost in the current working conditions, complicated by the pandemic and now the war. Therefore, sociologists must analyze changes in reality and continue to adapt and increase their own competence.

That is why this work will address the study of the main transformations of qualitative methods of sociology during the pandemic COVID-19. The purpose, objectives of the study, as well as the specifics of traditional and online qualitative sociological methods and their classification will be gradually disclosed in three sections of this paper.

The purpose of the study is to explore the cognitive capabilities and limitations of quality methodology, as well as the specifics of application and transformation of quality online online methods of sociology in research (experience of undergraduate and

graduate students of the Faculty of Sociology, Taras Shevchenko University and teachers).

The object of research is the transformation of qualitative sociological methods during the COVID-19 pandemic and the war in Ukraine (on the experience of undergraduate and graduate students of the Faculty of Sociology of Taras Shevchenko National University and teachers).

The subject of research - cognitive capabilities and limitations of quality methodology, as well as the specifics of application and transformation of quality online methods of sociology in research (the experience of students and teachers of bachelor's and master's degree programs in sociology, Taras Shevchenko National University).

Objectives of the study:

- 1) To find out the specifics of qualitative methodology in sociology.
- 2) Analyze the advantages and limitations of traditional qualitative methods of sociology and their online forms.
- 3) Analyze the relevance of quality methods of sociology after the transition to onlinemode.
- 4) Highlight the main challenges of quality methodology against the background of the COVID-19 pandemic and the war.
- 5) Formulate recommendations for the application and development of quality sociological methods in absentia.

The topic of my qualification work is the Transformation of qualitative methods of sociology as a result of the COVID-19 pandemic and the war in Ukraine.

This issue needs attention, as the quality methodology has undergone major changes in recent years, but remains relevant given the growing interest of Ukrainian society in sensitive stories, expert assessments of pandemics, war and other global issues, and lack of knowledge among academics about transformations. occur with high-quality research methods in the context of social distancing and hostilities, which limit the ability of sociologists to work in the field.

The aim of the work is to explore the cognitive possibilities and limitations of

qualitative methodology, as well as the specifics of application and transformation of high-quality online methods of sociology in research (experience of undergraduate and graduate students of the Faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University and teachers).

The paper highlights the main advantages and limitations of quality methods online and provides recommendations for sociologists to improve their work.

Outlining the pros and cons of using quality methodology in non-field settings, as well as formulating the main tips for its use should help scientists to conduct as effective research as possible using quality sociological methods.

Key words: *focus groups, online focus groups, correspondence survey methods, transformation of qualitative methods.*

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Якісні методи соціології в дослідженнях	8
1.2. Специфіка методології якісних методів соціології.....	9
1.3. Види якісних методів соціології.....	15
Висновок до першого розділу.....	25
Розділ 2. Онлайн-форми якісних методів опитування	27
2.1. Актуальність онлайн-форм опитування в період пандемії та повномасштабної війни в Україні	27
2.2. Якісні соціологічні методи в онлайн-площині	28
Висновок до другого розділу	38
Розділ 3. Дослідження трансформації якісних методів соціології внаслідок пандемії COVID-19 та війни в Україні	41
3.1. Дизайн дослідження	41
3.2. Результати дослідження	43
3.3. Виклики та рекомендації щодо застосування якісних соціологічних методів опитування в онлайн-формі.....	44
Висновок до третього розділу	50
ВИСНОВКИ.....	51
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	53
ДОДАТКИ.....	57

ВСТУП

Починаючи з 2020 року, пандемія COVID-19 нанесла серйозну шкоду всьому світові та помітно відобразилася на багатьох сферах людської життєдіяльності. Наукова галузь в Україні не стала винятком. Затвердження карантинних обмежень створило великі проблеми соціологам в плані проведення польових досліджень та використання якісної методології. Заходи соціального дистанціювання унеможливили збір соціологічної інформації методом «face-to-face», який довгий час виглядав непохитним в соціальних дисциплінах. Тому дослідники, компанії, установи та центри були змушені якомога швидше адаптуватися до використання «дистанційних» методів в режимі онлайн.

До речі, на час написання даної роботи додалася ще одна велика проблема, що вплинула на соціологію та практично всі сфери життєдіяльності в Україні. Повномасштабна війна та, як наслідок, масові переміщення громадян всередині країни та за кордоном також не залишають соціологам вибору щодо методу face-to-face у чистому вигляді.

І якщо пандемія вже кілька років була кричущою темою, до умов якої більшість соціологів більш-менш успішно адаптувалися, продовживши діяльність з використанням знайомих кількісних та якісних методів, то широкомасштабні бойові дії лише додали викликів.

Здавалося б, тепер актуальність якісних методів може опинитися під питанням, враховуючи умови, що не сприяють їх застосуванню «в полі», але насправді довгострокові наслідки пандемії та війна не похитнули потребу у якісній методології. Навпаки, дослідження людських реакцій, точок зору, емоцій, поведінки, прогнозів залишаються важливими для розвитку соціологічного знання, особливо при обговоренні таких тем, як: втрата роботи, домівки, сім'ї, грошей, ізоляція, психологічні проблеми, турбота про членів сім'ї і т.д.

Применшувати вплив якісної соціології аж ніяк не можна, оскільки саме якісні дослідження потенційно можуть забезпечувати інститути охорони

здоров'я в Україні інформацією, за допомогою якої можливо відслідковувати суспільні настрої, турботи та очікування, щоб вирішувати велику кількість соціальних проблем, викликаних пандемією, локдауном, обмежувачими заходами та війною.

Сьогодні, коли дослідники працюють методами, залежними від інтернет-зв'язку, збір соціологічних даних може відбуватися із відчуттям нових переваг, яких не було при проведенні досліджень традиційним способом «face-to-face», і з розумінням обмежень, яких не виникало раніше. Однак осмислення цих деталей відбувається доволі повільно, а тому в українському науковому полі матеріалів на тему трансформацій соціологічних досліджень та якісної методології на фоні пандемії не так вже й багато.

А питання це достатньо важливе, оскільки вимушений перехід від традиційних якісних методів до дистанційних форм перестав бути сенсацією сам по собі. Нині на часі постає тема конкретних трансформацій, яких зазнає дослідницька діяльність соціологів, і змін в процесі організації якісних досліджень.

Враховуючи те, що поки нереально давати прогнози стосовно завершення пандемії, скасування карантинних обмежень та припинення війни в Україні, дослідники не можуть розраховувати, що одна лише адаптація до онлайн-методів буде успішним довгостроковим вирішенням усіх питань щодо альтернативного варіанту збору даних якісними методами поза «полем». Без чіткого розуміння і систематизації цих змін, їх плюсів, мінусів та потенціалу, а також прогнозування нових трансформацій і викликів, що постануть перед науковцями в контексті використання якісних методів, майбутнє соціологічних досліджень та якість одержуваної інформації будуть під загрозою.

Активні роздуми стосовно змін у соціології та аналізу того, як дослідники тепер приходять до тих чи інших рішень, важливі для забезпечення надійності цих самих досліджень. Але ключовий аспект якісних досліджень — очна взаємодія соціологів з респондентами в польових умовах — втрачено у нинішніх робочих умовах, ускладнених через пандемію, а тепер — і війну. Тож через це

соціологи повинні аналізувати зміни реалій і продовжувати пристосування та підвищувати власну компетентність.

Саме тому дана робота буде стосуватися дослідження теми головних трансформацій якісних методів соціології в період пандемії COVID-19. Мета, завдання дослідження, а також специфіка якісних соціологічних методів в традиційному і онлайн форматах будуть поступово розкриті у трьох розділах цієї роботи.

Мета дослідження – дослідити пізнавальні можливості й обмеження якісної методології, а також специфіку застосування та трансформації якісних онлайн-методів соціології в дослідженнях (на досвіді студентів освітньої програми бакалаврату і магістратури факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка та викладачів).

Об'єкт дослідження – трансформації якісних соціологічних методів в період пандемії COVID-19 та війни в Україні (на досвіді студентів освітньої програми бакалаврату і магістратури факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка та викладачів).

Предмет дослідження – пізнавальні можливості й обмеження якісної методології, а також специфіка застосування та трансформації якісних онлайн-методів соціології в дослідженнях (на досвіді студентів освітньої програми бакалаврату та магістратури факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка та викладачів).

Завдання дослідження:

- 1) З'ясувати специфіку якісної методології в соціології.
- 2) Проаналізувати переваги та обмеження традиційних якісних методів соціології та їх онлайн-форм.
- 3) Проаналізувати актуальність якісних методів соціології після переходу в онлайн-режим.
- 4) Виокремити основні виклики якісної методології на фоні пандемії COVID-19 і війни.

5) Сформулювати рекомендації щодо застосування та розвитку якісних соціологічних методів опитування в онлайн-формі.

РОЗДІЛ 1. ЯКІСНІ МЕТОДИ СОЦІОЛОГІЇ В ДОСЛІДЖЕННЯХ

1.1. Історія становлення якісних соціологічних методів

Перш ніж розкривати тему специфіки якісних методів соціології, варто зрозуміти їх історичний розвиток. Проблеми якісної методології не входили в сферу професійних інтересів соціологів аж до 60-70-х років. Лише починаючи з цього періоду, у дослідницьких колах почали формуватися протиріччя стосовно розвитку соціологічного знання завдяки традиційним підходам.

До цього західна соціологія твердо стояла на використанні виключно кількісних «жорстких» методів, але з часом ця методологія потрапила під критику дослідників. Науковці зрозуміли, що макросоціологічні теорії не здатні у повному обсязі пояснювати «людський зміст» соціальних явищ та процесів і до того ж надають далеко не повне розуміння соціальної реальності. Через це у соціології почався період, коли головними запитамі стали гуманізація науки та заміна раціонального вивчення глобальних проблем спробами зрозуміти більш локальні явища та індивіда як самого суб'єкта.

Передумовою до розвитку якісної соціології було і розуміння науковцями того, що кількісні дослідження базуються на підрахунках, але не вивчають суб'єктивне і сприймають це як «випадковості» на фоні статистичних даних. Кількісна методологія дійсно довго домінувала, але частіше за все вона використовувалася з метою дослідження сталих соціальних явищ, процесів і тенденцій.

Коли ж для суспільства наступали нестабільні часові етапи, на перший план вийшли більш універсальні якісні методи.

Тож праці суто теоретичного характеру почали втрачати актуальність, адже фокус соціологів змістився на емпіричні дослідження. За таких умов однієї лише теорії перестало вистачати. Разом з початком популяризації емпіричних досліджень, у котрих використовувалися неформалізовані або так звані «м'які» методи (фокус-групи, біографічний метод), відбулися і перші кроки щодо розвитку якісних методів у соціології.

Даний процес прийнято пов'язувати з прогресом Чиказької соціологічної школи [6] в 30-ті роки ХХ ст., коли вона здобула славу завдяки дослідженням девіацій, сім'ї, урбаністичних проблем («соціологія міста») та етнічних відносин.

На становлення якісної методології вплинули такі дослідники Чиказької школи, як Уільям Томас, Флоріан Знанецкий, Роберт Парк, Ернст Берджесс, Еморі Богардус, Кліффорд Шоу, а також Норман Дензін і Пол Лазарсфельд, які розглядали у свої роботах перспективи поєднання якісних підходів з кількісними. Окрім цього свій вплив чинив і Альфред Шюц з його феноменологічною традицією та дослідженнями повсякденності; Томас Лукман і Пітер Бергер з їх аналізом суб'єктивності та засновник етнометодології Гарольд Гарфінкель, в полі вивчення якого були значення людської поведінки. До того ж не варто забувати про символічний інтеракціонізм, представлений Джорджем Гербертом Мідом, Гербертом Блюмером та Юргеном Габермасом. Даний широко відомий напрям доповнював якісну соціологію знаннями про символічні значення соціальних взаємодій.

Представники Чиказької школи здійснювали сміливі експерименти, порівнюючи потенціал, можливості та обмеження якісних та кількісних соціологічних методів. Однак поступово Чиказька школа почала втрачати свої позиції через впливовість та тиск позитивізму, хоча гуманізація соціології та попит на використання якісних методів зберігають актуальність і нині.

1.2. Специфіка методології якісних методів соціології

Якісна парадигма не просто так сприймається у соціологічних колах, як гуманістична та інтерпретативна. У той час, як позитивізм завжди стоїть на переконанні «суспільство вище за індивіда» та вбачає роль соціальних інститутів у домінуванні над індивідами та гарантуванні суспільного порядку, якісна парадигма сприймає індивідів як таких, що самі створюють та розвивають оточуючий соціальний світ завдяки соціальним діям.

Згідно цього напрямку, великі соціальні системи є продуктами чисельних соціальних взаємодій, в рамках яких існують загальні затверджені значення, котрі сприймаються всіма учасниками таких взаємодій.

Специфіка якісної соціології проявляється і у вивченні тих значень, які індивіди надають своїм соціальним діям. Дослідники-«якісники», як правило, вбачають в діях «соціальних агентів» певну націленість, мотивацію, свідомість та орієнтацію на оточуючих. Крім того за допомогою якісних методів також здійснюються спроби зрозуміти та інтерпретувати ці соціальні дії. Проаналізувавши суб'єктивні значення, що надавалися діям, та самі дії, дослідники отримують можливість будувати та обґрунтовувати моделі людської поведінки. Саме тому якісна методологія вважається суб'єктивною.

Особливості методології якісних соціологічних методів можуть проявлятися у порівнянні з кількісними методами. Якісний метод сконцентрований на вивченні реального досвіду людини у реальних життєвих обставинах. Він найбільш корисний у тих ситуаціях, коли досліджується недостатньо добре освоєне соціальне явище, об'єкт, процес, проблема, феномен, соціальні зміни або ж коли потрібно виявити нові аспекти та додати їх до вже розкритих. Також якісні методи максимально доречні у дослідженнях прихованих суб'єктивних смислів, про які неможливо дізнатися через кількісні методи.

Великою різницею між даними напрямками є їх основні методи. У якісних дослідженнях ми перш за все говоримо про метод спостереження, а експериментальний метод виступає лише додатковим та допоміжним. [19] У кількісних дослідженнях картина зворотна: метод експерименту є непорушною основою таких досліджень, а до спостереження можна звернутися хіба що для трактування отриманих результатів та формулювання більш змістовних висновків.

Варто додати, що якісні методи можна використовувати за багатьма різними призначеннями. Наприклад, як метод збору соціологічної інформації, якщо проблеми дослідження не вирішуються кількісними методами, а також для

інтерпретації результатів кількісного дослідження (коли необхідно зрозуміти причини тих чи інших неочікуваних результатів, впливів, факторів).

Можна казати і про інші важливі відмінності якісних досліджень від кількісних:

- Кількісні методи передбачають використання методологічних прийомів, які транслюють людський досвід у числових категоріях (статистично). Вони базуються на арифметичних підрахунках отриманих соціологічних даних задля подальшого їх математичного аналізу та «пропуску» через математичні моделі.

- Якісні методи, у свою чергу, необхідні для детального опису якості чи суті людського досвіду або ж поведінки. Цей аналіз виражається вже у словесних, літерних категоріях.

- Кількісні методи дослідження обмежуються роботою лише з поверхневою інформацією, яка отримується від респондентів, тобто ігнорують індивідуальний досвід суб'єкта.

- А якісні методи дослідження як раз підштовхують дослідника до психологічного аналізу отриманих відповідей і реакцій від респондентів стосовно теми дослідження та поставлених питань.

- Кількісні методи ставлять респондентів у рамки стандартизованих опитувальників зі стандартизованими варіантами відповідей на чітко сформульовані запитання.

- Якісні методи надають можливість респондентам відповідати структуровано, але все ж значно вільніше (в форматі інтерв'ю, фокус-групової дискусії чи навіть просто монологу на дослідницьку тему).

Хоча між якісними та кількісними методами є і очевидні спільності, про які пише американський соціолог Амір Ервесті у своїй праці «Qualitative Research in Sociology» [24]:

1. Обидва різновиди методів побудовані на одній емпіричній (спостережуваній) реальності. Незалежно від їхніх методологічних та теоретичних відмінностей, дослідники, що надають перевагу якісним та кількісним методам, погоджуються у тому, що соціологічні дослідження мають

базуватися на матеріалах «реального світу»: соціальних взаємодіях, інтерв'ю, документах чи спостереженнях, пов'язаних з визнаним соціальним світом. [11]

Якщо філософи ще можуть міркувати про саме існування світу, соціологи, незалежно від їх конкретної теоретичної позиції, спільно визнають, що існує соціальна реальність, яку необхідно детально вивчати.

2. Другий момент спільності дослідників стосовно якісних та кількісних методів полягає в загальному переконанні, що вивчення суспільства з наукової точки зору обов'язково повинно мати певну логіку та послідовність. Тож це говорить про те, що соціологічні дослідження, не залежачи від того, якісні вони чи кількісні, потребують наукової суворості або систематичного дотримання певних правил, процедур рекомендацій.

3. Якісне/кількісне розрізнення також можна проводити з міркувань утилітарності. Зокрема, ідеологічна чи філософська прихильність до якісних чи кількісних методів може бути замінена більш практичним підходом - «використовувати те, що працює і дає необхідний результат». З цієї точки зору, вибір методу дослідження не означає визначення правильного від неправильного або відділення істини від брехні. Натомість мета має полягати в тому, щоб вибрати той підхід, який найкраще підходить для поставленої задачі. Тому у різних дослідницьких ситуаціях якісні та кількісні методи можуть бути єдині в плані своєї корисності.

Таким чином, порівнюючи ці два методологічних підходи, не варто сприймати їх як діаметральні протилежності. Якщо проводити аналогії з науковими дискусіями щодо позитивізму та конструктивізму, можна дійти висновку, що насправді кількісні та якісні соціологічні методи не виступають окремим дисциплінарними чи моральними першоосновами. Саме це розуміння дає дослідникам змогу обирати те, що вони називають «змішаними методами», у яких об'єднуються якісна та кількісна соціологія.

Систематизувати спільне та відмінне у якісних та кількісних методах можна у наступній таблиці:

Відмінності стратегій кількісних і якісних методів соціологічних досліджень

№	Критерії для порівняння	Кількісні методи	Якісні методи
1.	За призначенням	Використовуються у макросоціології	Використовуються у мікросоціології
2.	Мета застосування	Статистичне пояснення причинності досліджуваного явища, феномену, проблеми	Психологічне розуміння досліджуваного випадку, явища
3.	Дослідницьке завдання	Вимірювання досліджуваного явища та виявлення взаємозв'язків між його параметрами	Концептуалізація та інтерпретація досліджуваного явища
4.	Дії дослідника	Пасивне спостереження	Активне спостереження та участь в обговореннях, дискусіях щодо теми дослідження
5.	Фокус дослідника	На соціальних структурах, соціальних інститутах та соціальних процесах	На респонденті та суб'єктивних факторах
6.	Інструменти дослідження	Створюються заздалегідь, ще до польового етапу. Часто стандартизовані та аналогічні для всіх дослідників	а) Визначаються як до польового етапу, так і в ході нього; б) Неформалізовані, відображають індивідуальний дослідницький досвід.
7.	Процедура дослідження	Стандартизована, повторювана	Стандартизована у меншій мірі, рідко повторювана

8.	Одиниці аналізу	Поведінкові акти, події, факти	Суб'єктивні значення певних фактів чи соціальних дій для респондента
9.	Логіка аналізу	Дедуктивна логіка - встановлення фактів через операціоналізацію понять	Індуктивна логіка - формування концепцій через встановлені факти
10.	Способи аналізу інформації	Систематизація та класифікація отриманих даних у статистичному вигляді	Дескрипція та узагальнення отриманих даних у літерній, словесний спосіб
11.	Представлення даних дослідження	Через статистичні розподіли, індекси, шкали	Аудіо-, відео- записи, документи,
12.	Стиль дослідження	Жорсткий, формалізований	М'який, менш формалізований
13.	Відбір учасників дослідження	Випадкова вибірка	Теоретична або цілеспрямована вибірка
14.	Збір та аналіз даних	Збір інформації проводиться попередньо закодованими опитуваннями чи іншими шаблонними методами; Статистичний аналіз спрямований на виділення універсальних причинно-наслідкових зв'язків	Збір інформації здійснюється методами спостереження; Аналіз зосереджений на контекстно-специфічних значеннях і соціальних практиках
15.	Роль концептуальної основи	Відокремлює теорію від методів	Розглядає теорію і методи як нерозривні речі

1.3. Види якісних методів соціології

Переходячи до різновидів якісних соціологічних методів та їх класифікації, необхідно насамперед зазначити структурні рівні самої якісної методології:

На першому рівні можемо казати про підходи до якісних досліджень, серед яких відома феноменологія, етнографія, психобіографія, культуралізм, нарратологія тощо.

На другому мові йде про типи якісних досліджень. Сюди відносяться вже згадані етнографічні, історичні та біографічні дослідження, а також ті, що реалізуються методом обґрунтованої теорії.

Третій рівень стосується саме методів - глибинні інтерв'ю, фокус-групи, аналіз документів та інші раніше перераховані методи.

Четвертий рівень якісної методології - про процедури досліджень. Не дивлячись на те, що у якісних досліджень майже не ведеться робота з числовими даними, кодування, категоризація та кластеризація зберігають свою необхідність.

Кожна процедура потребує ретельного вивчення, однак особливий акцент варто зробити на методах, за допомогою яких здійснюється збір інформації у якісних соціологічних дослідженнях.

Перш за все це глибинні або ж поглиблені інтерв'ю. Даний метод збору інформації являє собою бесіду інтерв'юера з респондентом на конкретну дослідницьку тему у структурованій, але частіше за все достатньо вільній, широкій формі.

Найважливішою вимогою при використанні методу глибинного інтерв'ю стає високий рівень підготовки та вмінь модератора. Головні його завдання: правильно керувати розмовою, вести її у відповідності до дослідницьких завдань, підтримувати динаміку обговорення та інтерес респондента до теми, а також не дати бесіді хаотизуватися і стати неформальною та не відповідною до дослідження. [13]

Не менш важливим критерієм успішної роботи інтерв'юера вважається його неупереджене ставлення та реакція на відповіді респондента. Відповідно до цього, дослідник має зберігати нейтральність при формулюванні висновків дослідження, щоб зробити їх настільки об'єктивними, наскільки можливо.

Інтерв'юер повинен підтримувати та розвивати розмову з респондентом, бути відкритим і доброзичливим щодо нього, підтверджуючи це як вербально, так і невербально. Однак найскладніше завдання під час опитування - не допустити відверту симпатію чи відразу по відношенню до респондента, адже за таких обставин інтерв'юер ризикує несвідомо інтерпретувати отримані дані хибним чином через свої підсвідомі згоди чи заперечення відповідей опитуваного. У дослідженнях це вважається тим самим «людським фактором», а точніше «ефектом інтерв'юера».

Щоб не стикатися з даним явищем, дослідник під час підготовчого етапу формує опитувальник / гайд для майбутнього інтерв'ю, відповідно до якого буде організована бесіда. Сформований заздалегідь документ дозволяє інтерв'юеру дисципліновано проводити опитування та не давати розмові відійти у інше, не відповідне до дослідження русло. Чітко прописані та поділені на блоки теми та питання, що, будуть висунуті в ході обговорення, дають можливість досліднику зручно пересуватися «маршрутом» інтерв'ю, враховуючи часові межі кожного питання та блоку.

В цілому ж ідеальна взаємодія модератора та респондента під час глибинного інтерв'ю припускає їх щільний контакт без перебільшення ступеню включеності дослідника у саму бесіду. За оптимальним сценарієм інтерв'юер в ході всієї розмови концентрує увагу виключно на відповідях опитуваного і відмовляється від висловлення будь-яких суб'єктивних оцінок та яскравого вияву емоцій стосовно озвученого.

Навіть якщо від інтерв'юера бажають почути його особисту думку щодо обговорюваних тем, той повинен повертати розмову у напрямок оцінок респондента, зберігаючи максимально м'яке ставлення до нього та не порушуючи його комфорт. Втім, зрозуміло, що вдале поєднання всіх цих

моделей поведінки вдається лише добре підготовленому інтерв'юєру, тому цьому питанню приділяється чи не найбільша увага на підготовчому етапі якісного дослідження.

Не можна ігнорувати серйозність цієї процедури, бо під час глибинного інтерв'ю від модератора потребується виявлення багатьох різних навичок та якостей, а саме:

- Комунікаційних (створення зручної обстановки для респондента, стимулювання його до вільного вираження думок під час інтерв'ю);
- Лідерських (підтримання і нарощування динаміки у розмові);
- Аналітичних та емпатичних (зчитування реакцій, настроїв, поведінки респондента для правильного керування дискусією).

В той же час модератор сам приймає рішення щодо підходу, з використанням якого інтерв'ю пройде найбільш ефективно. Відштовхуючись від завдань, він може керувати бесідою чітко і не відхиляючись від дослідницької програми, а може допустити і менш формалізовану розмову.

Таблиця 2

Підхід модератора до глибиного інтерв'ю та глибинного опитування

Більш структуровані підходи	Менш структуровані підходи
Мета: отримати від респондентів відповіді на запитання	Мета: зрозуміти позиції учасників
Інтерес дослідника є домінуючим	Інтереси учасників є домінуючими
Питання встановлюють «порядок денний» для обговорення	За допомогою питань обговорення направляються у той чи інший бік
Більше конкретних запитань	Більше загальних запитань
Конкретна кількість часу на одне запитання	Гнучкий розподіл часу на запитання

Модератор керує розмовою	Модератор стимулює респондентів до самостійного ведення розмови і час від часу підтримує її
Модератор відкидає коментарі не по темі дослідження	Модератор не відкидає коментарі по нових темах і продовжує взаємодіяти з респондентами по цих питаннях також
Респонденти спілкуються переважно з модератором, відповідаючи на його питання	Респонденти вільно спілкуються один з одним, модератор лишається на другому плані

Що стосується підбору респондентів для глибинних інтерв'ю, то тут дослідник може формувати стихійну (випадкову) вибірку, коли запрошуються «перші зустрічні», квотну вибірку відповідно до соціально-демографічної інформації про елементи генеральної сукупності, а також користуватися методом снігової кулі, коли нові респонденти відбираються, виходячи з рекомендацій тих, хто вже співпрацював з дослідником.

Далі треба згадати фокус-групові дискусії. Фокус-групою називають метод інтерв'ю, в рамках якого модератор здійснює керування розмовою з групою респондентів на конкретну тему. Головна відмінність фокус-груп від глибинних інтерв'ю - це спілкування та фіксація відповідей цілої групи респондентів. Сформована для фокус-груп вибірка трактується та моделюється дослідником як умовний соціум у його загальному вигляді. [22]

Окрім прямого впливу інтерв'юера бесіда підтримується завдяки груповій динаміці. Вона досягається шляхом поділу учасників бесіди відповідно до висловлених ними ідей та їх згуртуванню у певні групи за схожими / однаковими переконаннями, думками, оцінками. Подібні диференціації допомагають виявити та отримати зрозумілу характеристику відношення респондентів до заданої інтерв'юером теми та проблем чи питань.

Проте підготовка самого модератора завжди залишається важливою вимогою для професійної та якісної реалізації фокус-групових інтерв'ю. Щоб підтримувати та підвищувати групову динаміку в ході дискусій, не відхиляючись

при цьому від дослідницьких задач, інтерв'юер звертається до технічних прийомів, направлених на стимулювання респондентів до вільного та детального вираження думок на поставлені відкриті питання та на обговорення в цілому.

Додатково дослідницька команда повинна подбати про фіксацію інформації, яка буде отримана в ході фокус-групових обговорень. Як правило, для цього бесіда організовується в спеціальних приміщеннях та з використанням техніки для запису у відео та аудіо форматах. Також за останні роки популяризувалися і онлайн фокус-групи, в рамках яких інформацію можна записувати завдяки відповідним відео-сервісам для спілкування. Окремий розгляд онлайн фокус-груп як новітнього соціологічного якісного методу буде здійснено у наступному розділі роботи.

Повертаючись до традиційного виду фокус-групових інтерв'ю, варто згадати про їх різновиди. Фокус-групи можуть бути класичними та реєр-групами, у яких бере участь лише до чотирьох-шести респондентів, що дозволяє отримати більш змістовну, акцентовану та детальну інформацію від кожного окремого учасника.

Номінальні - це той різновид фокус-груп, що використовується дослідниками для мінімізації впливу групи чи більшої її частини на думку того чи іншого респондента. Вважається, що формат номінальних фокус-груп стає актуальним тоді, коли серед респондентів спостерігається надвелика конфліктність, яка не дозволяє проводити обговорення у прийнятній атмосфері. Номінальними вони називаються тому, що модератор починає опитувати респондентів тільки по черзі. Учасники номінальних фокус-груп відповідають на питання, слухають відповіді інших, можуть їх доповнювати або ж заперечувати, але тільки у виділений модератором час, тобто пряма взаємодія респондентів один з одним у такому різновиді фокус-груп забороняється.

Синектичні фокус-групи розраховані на 10 і більше учасників. Такий вид фокус-груп базується на взаємодії інтерв'юера з респондентами з метою вирішення поставленої дослідницької проблеми через «мозковий штурм». Однак відмінність від «брейнстормінгових» фокус-груп тут у тому, що синектичні

дозволяють учасникам критикувати ідеї один одного в пошуках спільного рішення.

Наступний тип - десантні фокус-групи - фактично являють собою класичні фокус-групи, але проводяться у обстановці, максимально наближеній до повсякденних умов, а саме у робочих офісах, квартирах, магазинах, закладах харчування тощо.

Конфліктні фокус-групи виступають протилежністю номінальним, оскільки у цьому форматі учасників з різко протилежними думками не розділяють, а поєднують в рамках обговорення. Відбираються саме респонденти з взаємо заперечними поглядами. Таким чином модератор мотивує обидві сторони до дискусій та спроб переконати у своїй правоті. Зазвичай бесіда такого типу допомагає сформуванню багатьох нових ідей в рамках дослідження.

Креативні фокус-групи не мають суттєвих відмінностей від традиційних, але є більш довготривалими (3-4 години замість стандартних двох) і виділяються тим, що інтерв'юер може використовувати методики, які б стимулювали респондентів до творчого мислення щодо поставлених в рамках дослідження питань.

Раніше згадані «брейнстормінгові» фокус-групи націлені перш за все на продукування учасниками нових ідей. Мета модератора у такій фокус-групі - активізувати творчі роздуми респондентів та допомогти їм згенерувати, проговорити та затвердити якомога більше наукових ідей щодо дослідження.

Делфі-групи - ще один різновид фокус-груп, в яких беруть участь лише експерти з відповідної дослідницької теми. На основі власних думок вони висувають аргументовані прогнози стосовно почутих тем, питань, подій і т.д.

Отримані відповіді та прогнози фіксуються дослідниками у документі, після чого виділяються найбільш важливі. Далі сформована звітність подається на ознайомлення кожному учаснику, щоб той, в свою чергу, зробив новий прогноз, відповідно до оновленої інформації.

Також перед проведенням фокус-групи будь-якого виду важливо звертати увагу на фактор ролей учасників, що будуть запрошені на дискусії.

Ролі респондентів у фокус-групах поділяються на конструктивні (позитивні) та деструктивні (негативні). До першої групи входять:

- Лідер думок - учасник, який активніше за всіх бере участь у обговореннях, висловлює та відстоює власну думку, задає нові напрямки дискусії жестикулює і спонукає цим інших респондентів.

- «Помічник» модератора - роль, у якій учасник фокус-групи підтримує модератора, визнає його авторитет в бесіді, допомагає переводити обговорення у необхідні напрямки та запобігати конфліктам між респондентам, а також спрощено пояснює питання чи тези модератора учасникам у разі нерозуміння з їх боку.

- Стримані учасники - ті, що складають, як правило, більшу частину фокус-груп. Обирають чемну модель поведінки і намагаються не вдаватися до надактивності, приймаючи та аналізуючи усі висловлені думки. Такі учасники не «захищають» та не «нападають» на модератора і дозволяють йому «вести» їх по розмові.

- Сором'язливі учасники - респонденти, що поводять себе тихо під час фокус-групових обговорень, демонструють невпевненість та інколи навіть боягузливість. Вони остерігаються своєї участі у дискусіях, адже допускають, що висловлена ними думка буде негативно сприйнята іншими учасниками. Тим не менш, вони теж можуть наповнювати обговорення змістом та робити їх цікавішими.

До деструктивних ролей входять наступні:

- Альтернативний лідер / «експерт» / конкурент модератора - учасник, що намагається швидко займати центральну роль в усіх дискусіях та захопити вплив, що від початку має модератор.

- Антагоніст - це учасник, який озвучує критичні позиції майже з кожного питання, що висувуються для обговорень. Поведінка антагоністів може бути раціональною (з вираженням негативного ставлення у аргументованій

манері) та відверто агресивною (відходить від питань дослідження, «штурмує» питаннями модератора та інших учасників ФГ).

- Речник / «спікер» / місіонер - учасник, що протиставляє модератору абстрактні, узагальнені, розмиті твердження, посиляючись на власний досвід чи якесь прийнятне для нього світосприйняття або ідеологію. Може часто відходити від питань дослідження.

- Домінатор - респондент, який в ході фокус-групових дискусій виражає наполегливість, нетерплячість та забирає більшість «ефірного часу» затяжними промовами. У більшості випадків цей тип учасника скоріше націлений на «самопрезентацію», ніж на взаємодію з іншими учасниками та врахування їх думок.

- Уточнюючий учасник - це той член фокус-групи, що часто «випадає» з контексту бесід та уточнює питання і завдання, які прослухав або не сприйняв одразу. Цим він часто збиває групову динаміку.

- Учасник-«опитувальник» - респондент, який намагається відповідати на питання модератора короткими «так / ні», не даючи бесіді ніякої динаміки та корисного залучення зі свого боку.

- «Відволікач» / «нашіптувач» - ті учасники, які часто турбують інших респондентів та «відривають» їх від дослідження розмовами про інші теми, що не стосуються дослідження, або надмірним, недоречним гумором.

- «Веселун» - той, що сприймає фокус-групу як дотепне явище і насміхається з почутих чи побачених в ході обговорень подій, виразів, думок. Зазвичай використовує їх для вигадування їдких, злісних жартів, якими критикує роботу модератора або ж позиції групи.

- Пасивний учасник - поглиблена форма учасника-«опитувальника», але з ключовою відмінністю - пасивний респондент займає мовчазну позицію і своєю мовою тіла демонструє байдужість до запитань модератора та фокус-групи в цілому.

- Догодзувач - учасник «без власної думки». Завжди погоджується із вже озвученими позиціями, але не додає до них власну. Майже не привносить у розмову корисних ідей.

Продовжуючи тему видів якісних методів у соціології, потрібно говорити і про метод кейс-стаді, суть якого полягає у дослідженні конкретної життєвої ситуації. На основі дослідженого випадку дослідник згодом прагне проаналізувати та пояснити певний глобальний суспільний процес чи явище, яке він вивчає. [21]

До того ж кейс-стаді може стосуватися і важко доступних для аналізу закритих соціальних груп (наприклад: племен, селянства, релігійних культів або злочинних угруповань), до яких дослідник не має миттєвого доступу. Не рідко під час аналізу такої спільноти, респондент може зануритися в середину неї на тривалий термін і, вдаючись до методів спостереження, інтерв'ю, аналізу документів, фото та відео, вивчати структуру об'єкта, умови його функціонування, його розвиток, залежності, внутрішню ієрархію, рольові відносини і т.д.

Коли дослідник отримує достатньо про таку групу, він формулює рекомендації стосовно вирішення конфліктів, проблем, бар'єрів в середині колективу та покращення внутрішніх взаємодій між його учасниками.

В рамках досліджень «випадків» аналізувати дані можна у три різних способи: інтерпретативний, структурний та рефлексивний.

— Інтерпретативний спосіб призначений для пошуку і зчитування різних видів поведінки, ставлень, традицій, ритуалів, ситуацій.

— Структурний спосіб необхідний задля виявлення концептів, які дають змогу зрозуміти структурну складову об'єкту.

— Рефлексивний спосіб може доповнювати проаналізовану ситуацію значеннями, сенсами та суб'єктивними трактуваннями у додаток до затверджених концептів та структурного розуміння.

До інших якісних методів відносяться також етнографічні дослідження, які спрямовані на отримання знання про культурні особливості спільнот, тобто їх

цінності, вірування, звичаї, ідеологію, норми, тощо. У даних дослідженнях джерелами отримання соціологічних даних частіше за виступають особисті документи, фото- ,відео - матеріали, листи, а також інформація, що отримується з глибинних інтерв'ю з учасниками групи.

Історичні дослідження - черговий якісний метод у соціології. Він необхідний для дослідження історичних подій та пов'язаних з ними трансформацій, утворень, рухів та іншого. Історичне дослідження будується на описовій інформації від учасників стосовно їх переживань певних історичних моментів, етапів, змін тощо. Соціологічні дані отримуються з оповідних, біографічних інтерв'ю або фокус-груп. Даним методом дослідник може отримати більше відомостей про історичні події, які не вивчені чи не задокументовані у достатньо детальних обсягах.

Врешті решт існує і більш вузький метод біографічних досліджень, які вивчають історії життя окремих людей та родин. Коли мова йде про одну конкретну особу, джерелом даних виступає людина з її розповіддю про власне життя й досвід. Масові дослідження історій життя та їх порівняльний аналіз відкривають досліднику можливість для формування загальної суспільної тенденції, проблеми, феномену. Окрім цього формуються уявлення про різні моделі людської поведінки, ціннісні та культурні орієнтири, стратегії і т.д.

На рівні історії сім'ї пізнавальні можливості біографічного методу стосуються даних про розвиток досліджуваних родин у певні історичні проміжки часу, їх соціальної мобільності, трансформації, розподілу ролей та статусів зсередини, динаміки культурних практик і капіталу).

Вивчати історії родин дослідник може завдяки аналізу сімейних документів, архівованій інформації та, звісно ж, через інтерв'ю з членами даної сім'ї. Потенційно аналіз історій родин може ставати великим підґрунтям для вивчення еволюції інституту сім'ї як такого.

Висновок до першого розділу

У першому розділі роботи аналізується специфіка якісних методів соціології. Для досконалого розуміння їх особливостей викладено історичну ретроспективу якісної соціології та проведено порівняння якісних методів з кількісними з точки зору: їх призначення, мети, дослідницьких завдань, ролі дослідника в процесі їх використання, інструментів та процедури досліджень.

Окрім цього встановлені спільності та відмінності між якісними та кількісними методами з точки зору одиниць і логіки аналізу, їх стилю, збору соціологічних даних, їх аналізу у дослідженні, представленні результатів, а також в контексті формування вибірки дослідження.

Сумуючи викладену у цьому розділі інформацію, можна стверджувати, що перш за все специфіка якісних методів одразу вбачається навіть в самій їх появі. Популяризація якісних методів відбулася за рахунок зростаючого попиту на гуманізацію соціології та емпіричні дослідження в купі з бажанням соціологів замінити раціональне, статистичне вивчення та пояснення глобальних проблем на дослідження більш локальних явищ.

Якісні методи соціології стали реакцією на те ще, науковці почали втрачати інтерес до макросоціологічних теорій і потребували розвитку нового дослідницького напрямку, який дозволяв би вивчати суб'єктивний зміст явищ. Таким чином у емпіричних дослідженнях почали реалізовуватися неформалізовані, «м'які» методи.

Унікальність якісних соціологічних методів у їх роботі з реальним досвідом суб'єкта у реальних обставинах, у намаганні вивчати та описувати суб'єктивні значення, приховані смисли, поведінку, соціальні взаємодії і т.д. На відміну від кількісних методів вони не вимірюють досліджуване явище, а інтерпретують його.

Часто якісні методи припускають і психологічний аналіз відповідей респондента на поставлені у дослідженні питання, а також інших виражених ним думок в рамках досліджуваної теми.

Сама стратегія якісного дослідження теж суттєво відрізняється від кількісної своєю відкритістю та неструктурованістю по відношенню до дослідницької проблеми, а також залученням менш формалізованих інструментів для отримання даних (інтерв'ю та фокус-групи замість стандартизованого анкетування).

Недарма якісні методи називаються «м'якими». У порівнянні з кількісними вони дещо менш бюрократичні та систематизовані, проте все одно мають використовуватися у відповідності до наукових правил / рекомендацій. Якісні методи дозволяють соціологам проводити опитування так, щоб в результаті респонденти могли відповісти на питання змістовно і не відхиляючись від теми дослідження, але з куди більшим суб'єктивізмом та емоційністю, ніж це робиться у кількісних дослідженнях. У них збір інформації проводиться через опитувальник, анкету з переважно закритими питаннями, тоді як якісна соціологія відкриває шляхи до детальніших обговорень в рамках глибинних інтерв'ю або дискусій у фокус-групах.

Очевидне виявлення специфіки якісних досліджень - використання методу спостереження і, за необхідності, експериментальних методів. Аналіз даних у дослідженнях з використанням якісних методів переважно зосереджений на роботі з контекстом та значеннями, а не на формулюванні причинно-наслідкових зв'язків, як у кількісних дослідженнях.

Разом з описом специфіки якісних методів були визначені їх спільності з кількісними методами, а також здійснено розгляд рівнів якісної методології та методів для чіткого розуміння їх практичних переваг і обмежень та оцінки їх наукового потенціалу.

РОЗДІЛ 2. ОНЛАЙН-ФОРМИ ЯКІСНИХ МЕТОДІВ ОПИТУВАННЯ

2.1. Актуальність онлайн-форм опитування в період пандемії та повномасштабної війни в Україні

Пандемія, а згодом і війна, призвели до зростання популярності заочних форм опитувань, а також інших соціологічних методів, що не потребують прямого безпосереднього контакту між людьми.

Актуалізація опитувань відбулася перш за все через значне розширення тем для дослідження. Під час активних фаз пандемії COVID-19 велика увага була прикута до питань емоційного стану людей, що опинилися в ізоляції через карантинні обмеження, а також до оцінок громадянами України дій влади, спрямованих на боротьбу з пандемією. Додалися і теми бачення майбутнього, руйнації шлюбів, сімей, погіршення умов життя і відпочинку. [20]

Повномасштабна війна теж сприяла формуванню нових дослідницьких тем. Сьогодні соціологів цікавлять зміни у повсякденні, суспільних настроях, психологічному стані, рівнях довіри до тих чи інших соціальних інститутів та очкуваннях українців щодо подальшого розвитку подій в країні.

Однозначно великий попит з'явився на інформацію як таку. Українські громадяни наполягають на детальному висвітленні подій війни після вторгнення Російської Федерації та на звітуванні влади щодо своїх рішень, законопроектів, домовленостей під час бойових дій. Високий інтерес спостерігається і до емоційних переживань людей та прогнозів стосовно термінів війни і можливих варіантів її завершення. Таким чином актуальності набули ще й експертні заочні опитування.

Це доводиться тим, що інтерв'ю найбільших телеканалів країни із представниками влади, військовими експертами, військовослужбовцями, аналітиками, економістами та багатьма іншими особами, які висловлюють свої думки стосовно війни, збирають мільйони переглядів на телебаченні, у соціальних мережах та відеохостингах.

Розібравшись із актуальністю заочних форм опитування, можна переходити до огляду якісних соціологічних методів, з якими працюють дослідники в режимі онлайн у нинішній час. Це допоможе здійснити подальший аналіз трансформацій якісної методології.

2.2. Якісні соціологічні методи в онлайн-площині

Одним з головних методів, який отримав популярність в часи пандемії та війни, можна називати онлайн фокус-групове опитування, суть якого була розкрита у першому розділі роботи.

Втім, варто зазначити, що інтерес соціологів до онлайн фокус-груп зароджувався не лише через пандемію та війну, а й через низку проблем в контексті традиційних фокус-групових інтерв'ю [10]. Дійсно, класична фокус-група - це форма групового інтерв'ю, що була усталеною практикою збору даних у соціології та ряді інших дисциплін, ще починаючи з ХХ століття, але і вона має свої суттєві недоліки.

Складнощі з набором важкодоступних груп потенційних респондентів, великі часові витрати в процесі рекрутингу, зниження показників відповідей (response rate) та постійне зростання витрат на проведення дискусій у традиційному вигляді - всі ці фактори почали демонструвати певну організаційну невідповідність класичних фокус-груп, причому не тільки з фінансової точки зору, а й в плані якості отримуваних даних.

Власне, з цих причин відбувався, а згодом і пришвидшився перехід до онлайн фокус-груп. У минулому розділі роботи специфіка цього методу вже була детально описана, а ось її новий різновид ще потребує роз'яснення.

Онлайн фокус-групи (далі ОФГ) - це різновид фокус-групового опитування, яке проводиться в рамках мережі Інтернет та за допомогою відповідних відеосервісів. Альтернативними термінами онлайн фокус-груп є інтернет фокус-групи, електронні фокус-групи, віртуальні фокус-групи.

Загальна ідея ОФГ не відрізняється від класичних ФГ: модератор взаємодіє з респондентами на досліджувані теми, а отже онлайн-фокус-групи є найближчим еквівалентом традиційних фокус-груп. Єдина відмінність, з якої витікають всі інші, полягає в тому, що їх спільна робота здійснюється у мережі, а не в спеціальному приміщенні.

Потенційні переваги ОФГ помітні одразу, якщо звертати увагу на питання набору учасників, їх комфорт в ході дискусій, переваг для дослідників та якості отриманих даних. Найочевиднішою перевагою використання методології онлайн-фокус-груп є те, що вона дає змогу соціологам отримати доступ до груп населення, які важко включити за допомогою стандартних методів дослідження.

Дослідження в мережі Інтернет надає нові можливості рекрутингу багатьох груп учасників, яких значно складніше або навіть неможливо залучати до очних опитувань. Умовно ОФГ відкривають дослідникам шляхи до хворих, травмованих, вимушено переміщених, обмежено придатних респондентів, маргіналізованого населення (особливо корисно для досліджень девіантної поведінки) та соціально або географічно ізольованих людей, думки яких теж можуть бути важливими. Інший елементарний приклад - так звані «постійно зайняті» особи, що не мають часу на фізичне відвідування фокус-груп у спеціальних закладах.

Для традиційного формату це справді велика рекрутингова проблема, яка неодмінно посилюється по мірі розвитку суспільства та зростанню динаміки соціальних процесів. [28]

Щоб залучити таких учасників до класичних ФГ, модератор завжди повинен підлаштовуватися під їх графік та шукати єдиний, зручний для всіх час зустрічі, а у нинішніх умовах війни це стає майже нереальним завданням через постійні бойові дії, евакуації, внутрішні переміщення, знаходження людей у бомбосховищах і т.д.

Однак онлайн фокус-групи постають важливим і, певно, єдиним доступним інструментом, який можна використовувати для обходу цієї складності. Проведення фокус-груп у дистанційному форматі принаймні

збільшує шанси на об'єднання групи респондентів в єдиній онлайн-конференції в єдиний проміжок часу на відміну від спроб організувати очний збір.

Другою важливою перевагою використання ОФГ є надання учасникам зручного та комфортного способу приєднання до групових дискусій. Не обмежені місцем і часом, онлайн-учасники можуть брати участь у груповій дискусії в зручних для себе обставинах та місцях. До речі, особливістю асинхронних групових дискусій як раз є те, що вони дозволяють учасникам обирати зручний час для відповідей на запитання та брати більше часу на роздуми.

На додаток до цих переваг для учасників вбачаються й очевидні переваги для дослідників. Головна серед них — значно менші часові витрати завдяки автоматичному та точному збору інформації з фокус-групових інтерв'ю [16]. Всі відповіді учасників можна фіксувати та передавати безпосередньо в комп'ютерні бази даних, де вони є доступними для аналізу, без необхідності транскрипції чи редагування. Це підвищує точність зібраних даних та усуває упередження, суб'єктивізм дослідника при інтерпретації результатів.

Додаткові переваги ОФГ включають нижчі фінансові витрати на наймання дослідницької команди у порівнянні зі звичайними ФГ та практично відсутні матеріально-технічні і транспортні витрати.

Онлайн фокус-групи – це дешевша, а нині і ледь не єдина можлива альтернатива очним ФГ в організаційному контексті. Відомо, що однією із значних витрат для проведення традиційних фокус-груп стає оренда приміщення та витрати дослідників на дорогу до обраного місця проведення обговорень. Інколи організаторам дослідження доводиться ще й оплачувати поїздку, харчування учасникам або стимулювати їх до участі у ФГ іншими фінансовими пропозиціями.

А оскільки скільки під час війни безпечних місць в Україні наразі не існує, стає вкрай важко мотивувати учасників до тривалих обговорень, під час яких вони будуть повинні на кілька годин повністю присвятити себе процесу та

відволіктися від особистих справ, волонтерства і новин, не кажучи вже про їх можливі побоювання стосовно підхоплення вірусу.

Також не забуваємо про часові витрати на подорожі до місця проведення дискусій. Зрозуміло, що перехід у онлайн набагато підвищує ефективність усіх залучених сторін – дослідники, модератори, учасники — всі можуть брати участь у онлайн фокус-групі, навіть не виходячи з дому, офісу чи бомбосховища.

Інший великий плюс ОФГ — відсутність географічної прив'язки під час відбору респондентів. Затверджуючи проведення традиційних фокус-груп, дослідники та інші зацікавлені сторони повинні обирати хоча б кілька міст, в яких вони можуть запросити респондентів та організувати їх опитування. [27]

Очевидно, що такий довільний вибір значно звужує вибірку і дані, ймовірно, будуть зібрані тільки у жителів обраних конкретних населених пунктів, а тому говорити про репрезентативність буде важко. Ба більше, зараз всередині України створюється міграційний хаос, в ході якого громадяни часто вимушені покидати рідні міста і далеко не завжди затримуються на нових місцях тимчасового проживання, що знов-таки вказує на їх важку доступність для соціологів і великі труднощі у формуванні вибірок.

Онлайн-фокус-групи настільки серйозних обмежень не мають і при бажанні дослідників до цих різновидів групових інтерв'ю можна підключати людей будь-якого віку, статі, національностей і т.д.

Наступна перевага ОФГ не входить до однозначно підтверджених, але проста логіка говорить, що учасникам, як правило, комфортніше брати участь у фокус-групі, коли вони знаходяться вдома чи в знайомих, зручних для себе умовах замість невідомого спеціального приміщення. Зниження формалізації та впливу модератора у онлайн фокус-групах часто можуть давати позитивний ефект щодо респондентів і спонукати їх до більш відвертих, розгорнутих і чесних відповідей в ході розмови.

Неможливо виключати і те, що фізична присутність людини у класичній фокус-групі або face-to-face спілкування з іншими учасниками — це потенційно

лякаючі фактори для респондента, через які він може прийняти одну з «тихих» ролей, що були розібрані у першому розділі роботи.

У більшості випадків онлайн-комунікація у фокус-групі знову-таки виглядає вирашніше. За рахунок атмосфери анонімізованості, відчуття віртуальної дистанції ОФГ майже одразу пом'якшують бар'єри у спілкуванні та полегшують діалог між учасниками розмови. Відповідно, «на виході» може бути отримана більш глибока і якісна інформація.

Треба зазначати і те, що онлайн фокус-груп дозволяють досліднику зберегти та використовувати проєктивні методики. Модератор може проводити серед учасників голосування, стимулювати їх до обміну повідомленнями, відвідування певних сайтів та підкріплення відповідей медіаматеріалами тощо. [25]

Тим не менш, онлайн фокус-групи мають і помітні обмеження. Одне з таких — самостійний, упереджений відбір учасників та, звісно, нерепрезентативність вибірки. А самостійний рекрутинг учасників із конкретного пулу інтернет-користувачів навіть додатково може порушити зовнішню валідність.

Другий проблемний аспект вбачається у технічних труднощах. Завжди необхідно враховувати ймовірність обмеженого доступу респондентів до мережі Інтернет або звичайної комп'ютерної неграмотності потенційних учасників.

Труднощі з підключеннями до ОФГ, незрозуміння принципів роботи відеоплатформ, на яких організовується дискусія, або раптове відключення людини від бесіди — це доволі часто виникаючі організаційні колапси в групових онлайн інтерв'ю. Крім цього варто також враховувати можливі збої у роботі відеосервісів, обраних для проведення фокус-групи.

Саме тому на підготовчому етапі вкрай важливо подбати про технічну підтримку для всіх учасників при їх підключенні до «сесії» онлайн-обговорення. До того ж дослідницька команда завжди може радити учасникам підключатися до розмови якомога раніше, щоб у разі необхідності полагодити всі технічні проблеми до початку самої фокус-групи та її відеозапису.

Проблеми нестабільності інтернет-зв'язку у респондентів чи модератора теж не можна відкидати. В ході онлайн фокус-груп коливання у підключенні до мережі Інтернет призводять до того, що відповіді учасників або коментарі модератора можуть обриватися на середині, викривлятися та не бути почутими.

Або ж можна говорити про тривалі затримки чи ситуації, коли відеокартинка учасника рухається, а звук зникає чи навпаки. Через подібні технічні розлади відповіді респондентів можуть накладатися одна на одну, оскільки модератор помилково вирішує, що хтось з учасників перестав відповідати, а насправді відео чи аудіо цього користувача просто відставало від реального часу. Наслідком стануть прохання модератора повторити «втрачені» слова, а разом з тим буде відчуватися зниження групової динаміки.

Отож, це ще низка пояснень того, як відсутність стабільної технічної підтримки під час проведення ОФГ може значно обмежити всю її процедуру.

Третя проблема онлайн фокус-груп — відволікання респондентів. Анонімізована, віртуальна атмосфера бесіди та можливість підключитися до обговорення в зручних умовах слугують комфортними перевагами для учасників ОФГ. Але разом з тим виникає набагато більше відволікаючих факторів, коли респонденти задіяні у онлайн-обговореннях.

Перед початком онлайн-бесіди кваліфікований, підготовлений модератор завжди попросить респондентів усунути будь-які відволікаючі речі, але навіть це не дає ніяких гарантій максимальної залученості та якісних, продуманих відповідей. Варто учаснику відволіктись на члена сім'ї або домашню тварину, яка зайшла у його кімнату, хід думок може бути перервано. У гіршому випадку респонденту навіть доведеться на якийсь час відійти від комп'ютера та відсторонитись від обговорення.

Звідси впливає чергове обмеження ОФГ, а саме відсутність можливостей для невербального аналізу. Логічно, що під час дискусій модератор приділяє увагу не тільки вербальним висловлюванням учасників, а й їх жестам, міміці, рухам, сигналам, натякам тощо. Якщо раптом респондент втрачає інтерес до

розмови, відволікається, зникає поза екраном чи взагалі відключає його, модератор ризикує втратити великий об'єм візуальної інформації про учасника.

Частково вирішити це питання можливо, проводячи ОФГ на відеоплатформах із цікавим інтерфейсом, який буде підтримувати увагу респондентів, або шляхом наполегливих рекомендацій щодо постійно включеної комп'ютерної камери.

І все ж це не повноцінна заміна того потужного ефекту присутності, викликаного взаємодією «обличчям до обличчя» у традиційних фокус-групах.

У всіх цих проблемах одразу ж демонструється необхідність жорстких вимог до складання інструментарію для онлайн-фокус групи. Гайд має прописуватися так, щоб забезпечити максимальне втримання учасників в дискусії та не дати їм засумувати під час обговорень. Якщо в традиційних ФГ багато що може вирішити харизматичність модератора, то у випадку фокус-груп в інтернеті успіх залежить переважно від якісного гайду, що наповнений розгорнутими, детальними запитаннями, на які не вдасться відповідати однослівно.

Але, враховуючи всі перелічені обмеження, впливає важливе питання — якою є якість даних онлайн фокус-групи? В цілому її можна співставити з тією соціологічною інформацією, що отримується в традиційних фокус-групових дискусіях.

Вже було зазначено, що на користь ОФГ говорить відчуття анонімізованості спілкування у даному форматі. Це дозволяє учасникам відчувати себе комфортніше, висловити власну точку зору і не боятися «саморозкриття». Дослідники, в свою чергу, отримують більш широку інформаційну картину.

Уявна конфіденційність робить онлайн-середовище більш сприятливим для отримання чесних і обдуманих відповідей, ніж реальне. В традиційних фокус-групових обговореннях учасники можуть відчувати себе небажаними або лякатися через тиск більш балакучих респондентів. У онлайн-режимі участь кожного учасника більш-менш вирівнюється і це надає більш збалансоване враження про всі думки, які висловлюються під час дискусій. [26]

Нарешті, відсутність часового тиску в асинхронних формах онлайн-дискусій допомагає досліднику розглядати більше тривалі та детальні відповіді, що не завжди реально у синхронних або традиційних формах. Перераховані вище переваги, пов'язані з проведенням онлайн фокус-груп, підвищують точність та об'єктивність отриманих даних, а отже, і їх якість.

Другий актуальний якісний метод, що був зміщений у онлайн-формат це, як не дивно, глибинні інтерв'ю. Їх переваги та обмеження у заочній формі дуже схожі на ті, що були виділені при розгляді онлайн фокус-груп, але замість того, щоб повторювати очевидні трансформації, варто звернути увагу на менш помітні.

Одна з найважливіших переваг глибинних онлайн-інтерв'ю — організаційна. Вона виражається у тому, що в заочному форматі зростає сама кількість можливих інтерв'ю, які соціолог здатен провести протягом, наприклад, доби. Традиційні очні інтерв'ю у конкретних спеціалізованих місцях часто тривають довше, ніж планує дослідник, оскільки респондент може запізнюватися на зустріч чи з якихось причин просити про часті перерви.

У онлайн-форматі глибинні інтерв'ю стають більш гнучкими. Учасник отримує можливість спокійно підключитися до розмови з дому або під час вільних годин на роботі чи навчанні. Представляючи ситуацію умовно, при домовленості про глибинне інтерв'ю в режимі онлайн, респонденту більше не потрібно їхати на спеціальне місце, де його б опитали. Він може виходити на контакт набагато швидше і не жертвуючи своїми повсякденними справами.

Для модератора це теж значний плюс. Глибинні інтерв'ю стають для нього більш швидкоплинними і менш розпливчастими в часових межах, що дозволяє працювати з більшою кількістю респондентів за виділений на це час.

Інша перевага — менш щільний візуальний контакт між інтерв'юером та учасником. При очному проведенні глибинного інтерв'ю модератор намагається уважно вивчати невербальні реакції респондента і це може спричиняти тиск. Опитуваний може відчувати на собі погляди інтерв'юера та помилково сприймати їх як засудження, а це призведе до нервувань та не щирих відповідей.

У заочній формі рівень візуального спостереження з боку модератора знижується і вже не здається учаснику таким нав'язливим. Їх розділяє екран та фізична дистанція, тому респондент може почувати себе значно комфортніше.

Обмеження онлайн-формату глибинного інтерв'ю не сильно відрізняються від фокус-групових. Мова йде про все ті ж технічні проблеми та відволікання, які знижують увагу учасника і на які модератор не може вплинути достатнім чином.

Вплив пандемії та війни відчутний і на методі аналізу документів. Доступ до джерел з інформацією про соціальні явища, суб'єкти та факти, які можна спостерігати в суспільстві, теж ускладнився.

Інформація у документах може фіксуватися текстом, статистично (у цифровому вигляді), у відео- та фото- форматах і фонетично. Доступність першої категорії — письмових документів — нині є дуже нестабільною, оскільки джерелами, з яких соціолог міг би отримувати дані цього типу, вважаються архіви державного рівня та архіви певних фірм і компаній.

Якщо такі матеріали не викладаються у вільний доступ або публікуються лише у обмеженому вигляді, дослідник не матиме змоги отримувати всю повноту інформації для своїх досліджень. В умовах війни дуже важко фізично відвідувати подібні установи для аналізу наявних там текстових документів. До того ж не можна не враховувати, що українсько-російська війна відбувається ще й у інформаційному просторі, а це означає, що у часи, коли пишеться дана робота, держава може закрити будь-який доступ до тієї чи іншої документації, роблячи її секретною під час військового стану.

Однак соціологам ніщо не заважає реалізовувати класичний чи контент-аналіз, продовжуючи роботу з науковими публікаціями, матеріалами ЗМІ та особистісними документами (автобіографії, листи, нотатки, фотографії і т.д.), які можливо віднайти у мережі Інтернет або отримати онлайн від колег-дослідників.

До методів, що зазнали трансформацій, додається ситуаційний аналіз або «кейс-стаді». В рамках цього методу соціолог вивчає один або декілька конкретних соціальних об'єктів, щоб на їх прикладі проаналізувати якесь ширше

явище, феномен, тенденцію [23]. Наприклад, у сьогоденних умовах війни це, може бути дослідження злочинів російських солдат проти українського народу з метою формулювання нового знання про девіантну поведінку чи колективну травму.

Потреба в кейс-стаді як методі завжди є, проте, його використання не завжди дає реалізувати цілі, пов'язані із спостереженням за поведінкою людей або їх опитуванням в рамках інтерв'ю. У нинішніх умовах на зміну класичному спостереженню приходять, наприклад, польові замітки громадян, написані в бомбосховищах, в місцях окупації та активних бойових дій, дописи в соцмережах тощо. А це вже автоматично робить метод фізично віддаленим від об'єкту дослідження.

Найбільш стандартними об'єктами для кейс-стаді є: певна подія, індивід, соціальна група, еліта, секта чи робочий колектив.

Предмет ситуаційного аналізу — сам контекст ситуації або ж дії, мотиви, особливості мислення об'єкта у конкретній життєвій ситуації.

В умовах пандемії використання кейс-стаді було особливо важливим для дослідження людської поведінки в умовах самоізоляції, оскільки для мільйонів людей це був абсолютно новий досвід, особливо в психологічному плані.

А за часів війни потреба у ситуаційному аналізі тільки зростає, оскільки на першочерговим стає питання людського виживання в умовах бойових дій. Тому під кейс-стаді ідеально потрапляє ціла низка тем: життя громадян у бомбосховищах, під обстрілами, під час гуманітарних катастроф в їх населених пунктах, міграцій, евакуацій, а також головні проблеми і шляхи їх вирішення за всіх цих перелічених умов.

Відомо, що аналіз ситуації не відштовхується від унікальних знань, а будується навколо емпірики і добре відомих якісних методів, серед яких спостереження, глибинні інтерв'ю, аналіз документів, аудіо-, фото - та відео-матеріалів і т.д.

Відповідно, на кейс-стаді теж накладаються аналогічні обмеження стосовно фізичного доступу до документів, архівів та респондентів (а отже і

спостереження за ними), але загалом переваги так само лишаються за умов переходу в онлайн.

В рамках дослідження випадку глибинні інтерв'ю можна впевнено проводити дистанційно, що і відбувається (українські ЗМІ невпинно публікують статі та проводять опитування людей, що опинилися в надскладних умовах життя в окупованих містах, стали жертвами військових злочинів. Якщо ж повернутися до бурхливих часів пандемії, то можна було спостерігати і дослідження ситуацій, коли люди ділилися досвідом перебування на самоізоляції цілими тижнями через повторно позитивні тести на COVID-19).

Допоміжним засобом в ситуаційному аналізі залишаються і телефонні інтерв'ю, з яких теж реально отримати великі об'єми соціологічної інформації у аудіо форматі на необхідні досліднику теми. Тому в цілому можна стверджувати, що метод кейс-стаді не зазнав непоправних трансформацій.

Висновок до другого розділу

Після загального аналізу якісних методів у другому розділі роботи акцент зміщується на переформатування традиційних якісних соціологічних методів. На фоні пандемії COVID-19 та війни основні з них вимушено перейшли у онлайн формат і за змінених умов навіть постали як самостійні та новітні.

Приклад — онлайн фокус-групи, перехід до яких був обумовлений не лише обставинами, а їх специфікою і певними перевагами ад класичною формою. ОФГ мають кращу собівартість і дозволяють залучити важкодоступні, закриті чи обмежено придатні спільноти в процесі рекрутингу. Також у фокус-групах, що проводяться в інтернеті, стираються географічні межі, внаслідок чого можна працювати з куди більшою кількістю учасників, ніж у традиційному очному форматі.

На користь онлайн фокус-груп говорять і менші часові витрати в організації. Пошук спеціального приміщення, оплата поїздки транспортом до місця проведення ОФГ, їжа / напої для учасників — все це перестає бути

необхідним у випадку реалізації ФГ у інтернеті. Втім, запрошення респондентів з умовами фінансової вигоди не виключається.

Здебільшого онлайн фокус-групи є більш зручною альтернативою і для потенційних учасників. Формат не зобов'язує їх приходити до спеціального закладу чи підключатися до обговорення лише з якогось конкретного місця. Респонденти можуть брати участь у розмові навіть у домашніх умовах, що зазвичай надає їм більше комфорту.

Важливим є збереження проєктивних методик у онлайн-форматі. Модератор впевнено може використовувати мультимедійні матеріали, голосування в чаті та інші інтерактивності.

Більше того, учасники не зобов'язані тримати постійний відеозв'язок під час ОФГ, хоча модератору дійсно краще про це просити. Для сором'язливих членів це великий плюс, адже так вони можуть відчувати захищеність від сторонніх очей та тиску, осуду інших респондентів, що потім виражається у більш змістовних і розгорнутих відповідях на питання.

Та все ж через дане питання було визначено і обмеження онлайн фокус-груп. Спілкуючись з учасниками дистанційно та віртуально, дослідник втрачає велику кількість візуальної інформації. Нестабільний чи взагалі відсутній відеозв'язок заважає бачити реакції людей в ході дискусії. До того ж можливі їх відволікання на сторонні подразники, що спричиняє дуже негативний вплив на групову динаміку.

Не зникають і загальні проблеми на кшталт слабкого зв'язку з інтернет в цілому, комп'ютерної неграмотності та нудно організованої модератором бесіди, котра не забезпечує якісного втримання аудиторії.

Методу онлайн фокус-групи було присвячено великий обсяг даної роботи, оскільки саме на цьому прикладі можна простежити велику кількість трансформацій у якісній методології загалом, але інші методи теж не залишилися поза увагою.

Глибинні інтерв'ю отримали багато схожим переваг та недоліків, але значно популяризувалися у час війни, яка стосується не лише поля бою, а й

інформаційного простору. Особливо затребуваними стають експертні глибинні інтерв'ю, оскільки отримана інформація допомагає здійснювати прогнози стосовно триваючого в Україні конфлікту. Окрім того глибинні інтерв'ю в онлайн-режимі стали менш витратними у часі їх проведення.

Також доведена гнучкість методу аналізу документів та кейс-стаді. Користуючись даними методами, соціологи у сьогоdnішніх умовах зазнаватимуть труднощів у доступі до багатьох матеріалів, але все ще можуть спиратися на інтернет-документацію та дані, які отримуються зі спостереження, опитування та медіаматеріалів.

Дослідження випадків так само реально перевтілити у онлайн-режимі, причому є всі передумови до зростання інтересу до методу кейс-стаді. Військові історії, розповіді про виживання у вкрай складних умовах та дослідження колективних травм дозволять розширити соціологічне знання.

Та все ж таки теоретизування подібних змін висвітлює ситуацію лише наполовину і, щоб детальніше розкрити практичну складову трансформацій якісних методів соціології внаслідок пандемії COVID-19 та війни в Україні, у наступному розділі роботи буде проведено дослідження серед студентів факультету та викладачів соціології Київського національного університету Тараса Шевченка, що відчули ці зміни за останні роки навчання, практики та роботи з якісною методологією на фоні пандемії та військових дій.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯКІСНИХ МЕТОДІВ СОЦІОЛОГІЇ ВНАСЛІДОК ПАНДЕМІЇ COVID-19 ТА ВІЙНИ В УКРАЇНІ

3.1. Дизайн дослідження

Проблема: нестача актуальної інформації щодо практичного використання якісних соціологічних методів та проблем, з якими стикаються студенти факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка, а також викладачі факультету, в ході досліджень у період пандемії та війни.

Об'єкт теоретичний: якісні соціологічні методи.

Об'єкт емпіричний: студенти факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, що вже мають перший рівень вищої освіти (бакалавр) і завершують навчання на другому рівні (магістерському), а також викладачі.

Предмет: Оцінка змін у використанні якісних методів соціології студентами бакалаврату та магістратури факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка, а також викладачами.

Мета дослідження: з'ясувати головні трансформації якісних соціологічних методів і те, як їх оцінюють студенти та викладачі факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка, та виробити рекомендації по застосуванню якісних методів в умовах соціального дистанціювання та війни.

Завдання:

1. З'ясувати актуальність якісної методології для студентів та викладачів факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка у їх дослідницькій практиці в період пандемії COVID-19 та війни в Україні.
2. З'ясувати, яких основних трансформацій зазнали якісні соціологічні методи внаслідок пандемії та війни, згідно досвіду та позицій студентів і викладачів факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка.
3. З'ясувати оцінки студентів факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка стосовно трансформацій якісних соціологічних методів внаслідок пандемії COVID-19 та війни.

4. З'ясувати у студентів, чи спонукає їх викладацький склад університету до використання якісної методології під час дослідницької практики.

5. На основі відповідей студентів факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка, проаналізувати та виокремити основні виклики якісної методології в онлайн-форматі на фоні пандемії COVID-19 і війни та скласти рекомендації для продовження розвитку даного методологічного напрямку.

Гіпотези дослідження:

1. Якісна методологія втратила актуальність для досліджень студентів та викладачів в період пандемії COVID-19 та війни.

2. Можливості якісної методології суттєво обмежилися в дослідницькій діяльності студентів та викладачів в період пандемії та війни через ускладнення / унеможливлення організації формату проведення F2F.

3. Використання якісних онлайн-методів стало для студентів та викладачів більш зручним (у часовому та фінансовому вимірах) у порівнянні з традиційними формами.

4. Якість соціологічної інформації, що одержується в якісних онлайн-дослідженнях погіршилася у порівнянні із результатами досліджень традиційних форм.

Цільова аудиторія дослідження: студенти магістратури 2 року навчання ОП «Соціологія» і «Соціальні технології» та «Гендерні студії» факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка, студенти 4 року навчання ОП «Соціологія», а також викладачі факультету, які мають справу із якісними методами в своїй роботі.

Обґрунтування вибірки дослідження: тип вибірки — цільова, що складається з трьох підгруп: студенти магістратури 2 року навчання ОП «Соціологія» і «Соціальні технології» та «Гендерні студії» факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка, а також викладачі факультету, що

користуються якісними соціологічними методами в своїй роботі. Заплановано 3 онлайн-опитування для кожної з груп.

Метод дослідження: напівформалізоване онлайн-анкетування (форма з відкритими запитаннями).

3.2. Результати дослідження

За результатами проведених онлайн-опитувань одна гіпотеза (№3) дослідження підтвердилася:

— Використання якісних онлайн-методів стало для студентів більш зручним (у часовому та фінансовому вимірах) у порівнянні з традиційними формами.

«Онлайн за часом, швидкістю більш вигідний», «Не треба витратити гроші на пересування та організацію інтерв'ю»

Гіпотези, що не підтвердилися / підтвердилися частково:

— Якісна методологія втратила актуальність для студентських досліджень в період пандемії COVID-19 та війни.

«Нові виклики у суспільстві потребують і розвідки і глибинного аналізу, якісницька методологія цілком доречна» ; Дуже, бо репрезентативність у кількісній стратегії досягнути важко. Уявлення про структуру розселення громадян та переселення відсутні»

— Можливості якісної методології суттєво обмежилися в дослідницькій діяльності студентів в період пандемії та війни.

«Не надто звузилися, онлайн-формат навпаки дає більше можливостей , ніж обмежень, навіть через те, що респонденту видається значно легшим відкрити зум і поговорити годину в монітор, аніж десь із кимось зустрічатися , витратити на це час та моральні сили».

— Якість соціологічної інформації, що одержується в онлайн-дослідженнях погіршилася у порівнянні із результатами досліджень традиційних форм.

«Не погіршилась, просто змінилась» ; «Потрібно просто по іншому проводити дослідження»

Переважна частина опитаних студентів не відчуває, що викладацький склад стимулює їх до використання якісної методології у дослідженнях, адже надає перевагу кількісній методології. З іншого боку, за переконаннями студентів, викладачі все одно інформують їх про важливість якісних методів.

Викладачі, своєю чергою, позначили, що у роки пандемії та війни починають частіше стимулювати студентів до використання якісної методології у дослідницькій діяльності. Тож повільне просування в цьому напрямку починається і це говорить про те, що в межах факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка якісні методи опитування не втратять свою актуальність, незважаючи на перехід у онлайн-формат на тлі пандемії та війни в Україні.

При цьому більшість студентів та викладачів факультету, спираючись на власний досвід дослідницької роботи, не вважають, що можливості якісних методів в онлайн-форматі сильно звузилися і стверджують, що глибина та якість інформації змінилася, але не погіршилася.

Втім, очевидна проблема вбачається у зникненні взаємодії face-to-face між модератором та учасником. Відсутність фізичного контакту і переведення спілкування на віртуальний рівень спричиняє кілька недоліків, а саме: падіння рівня концентрації респондентів в онлайн-опитуваннях, погіршення групової динаміки і, як наслідок, передчасні завершення інтерв'ю, а також неможливість для модератора уважно та рівномірно спостерігати за великою кількістю учасників під час проведення групових онлайн-опитувань.

3.3. Виклики та рекомендації щодо застосування якісних соціологічних методів опитування в онлайн-формі

На основі опитувань студентів магістратури 2 року навчання ОП «Соціологія» і «Соціальні технології» та «Гендерні студії» факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка, студентів 4 року навчання ОП «Соціологія», а

також викладачів факультету, сформувалися *основні виклики* для якісної методології в онлайн-форматі на тлі пандемії COVID-19 та війни в Україні.

— Падіння рівня концентрації уваги респондентів в процесі онлайн-опитувань через зміну формату якісних методів опитування (з традиційного в дистанційний онлайн).

— Збільшення «дистанції» у спілкуванні з респондентами в процесі онлайн-опитувань через відсутність face-to-face комунікації.

— Погіршення групової динаміки в онлайн фокус-групах.

— Передчасне завершення інтерв'ю.

— Неможливість уважного спостереження за всіма респондентами під час проведення онлайн-опитувань.

Таблиця 3

**Рекомендації щодо використання якісних соціологічних методів
опитування в онлайн-формі**

№	Виклик	Вирішення / Рекомендація
1.	Падіння рівня концентрації респондентів в опитуваннях онлайн-формату	<p>— Підвищення якості гайду (збільшення розгорнутих та уточнюючих запитань задля уникнення однослівних відповідей респондентів);</p> <p>— Збільшення проєктивних методик в процесі опитувань (голосування, завантаження медіаматеріалів, асоціативні ігри)</p>

2.	Збільшення «дистанції» у спілкуванні з респондентами в процесі онлайн-опитувань через відсутність face-to-face комунікації	<p>— Найм висококваліфікованих модераторів; зміни у процедурі групових інтерв'ю (щоб сором'язливі респонденти не нервували в присутності інших членів групи, під час конкретних питань включати камери та мікрофон можуть лише вони та інтерв'юер. Таким чином формується ілюзія розмови віч-на-віч або на трьох, а ці респонденти більше не відчують себе як на привселюдному допиті.</p> <p>В той же час модератор або його помічник мають стимулювати інших членів групи паралельно писати свої питання чи уточнення в текстовому чаті або озвучувати їх одразу наприкінці обговорення питання з сором'язливими респондентами.</p>
3.	Погіршення групової динаміки в онлайн фокус-групах	<p>— Більше уточнюючих запитань від модератора («Чому ви не погоджуєтесь з думкою іншого учасника?», «Які ваші пропозиції щодо даної теми?» тощо);</p> <p>— Активне використання проєктивних методик;</p> <p>— Періодичне часове звуження обговорення одного конкретного питання (наприклад, респонденти отримують до 5 хвилин на відповідь на те чи інше питання і особливо активні повинні за цей час дати змістовну відповідь замість того, щоб «забирати ефір» у сором'язливих). Це допоможе рівномірно залучати всіх учасників та спровокує більшу кількість дискусій за кожні 5/10/15 хвилин.</p>

4.	Передчасне завершення інтерв'ю	<ul style="list-style-type: none"> — Відправка електронних листів з інформацією про дослідження та процедуру опитування або попередня співбесіда ДО початку проведення інтерв'ю з метою економії часу на вирішення технічних питань, що допоможе зберегти більше часу безпосередньо на обговорення; — Зменшення часу самого інтерв'ю (до 60 хвилин); — Найм висококваліфікованих модераторів
5.	Неможливість уважного спостереження за всіма респондентами під час проведення групових онлайн-опитувань.	<ul style="list-style-type: none"> — Зменшення кількості учасників групових онлайн-опитувань, зняття навантаження з модератора

Результати опитування показали, що головним викликом для якісної методології на тлі пандемії та війни в Україні став її перехід з традиційного формату в онлайн і втрата взаємодії з респондентами в режимі face-to-face. Зникнення фізичної взаємодії з учасниками опитувань в режимі онлайн спричинило низку викликів.

Наприклад, одна з головних проблем — це зниження рівня зосередженості респондентів на опитуваннях в режимі онлайн. Щоб пом'якшити дану перешкоду, соціологи повинні приділяти більше уваги гайду, робити його менш формалізованим та наповнювати відкритими та уточнюючими запитаннями.

Паралельно постає питання відчуття відстороненості респондента від інтерв'юера в онлайн-комунікації. Взаємодія через екран навряд чи може викликати той самий рівень емоційної взаємодії, який відчувається в очному спілкуванні, однак проблему реально владнати завдяки найму

висококваліфікованих модераторів, що можуть за рахунок харизми, енергійності та правильної міри емпатії спонукати респондента до продуктивних обговорень. До того ж модератор має підвищувати свою кваліфікацію у охайній і уважній взаємодії з сором'язливими респондентами.

Третій значний виклик — погіршення групової динаміки у групових онлайн-опитуваннях. На цей фактор можуть впливати різні речі: нудні запитання модератора, його пасивність, низька емоційність та емпатія, а також небажання робити обговорення більш креативними та жвавими.

Але проблеми можуть створювати і самі учасники. Наприклад, найбільш активні респонденти «перетягують канат» на себе і не дають висловлюватися іншій частині групи, а тихі учасники, навпаки, гальмують дискусії своїми відмовами висловлюватися чи однослівними відповідями.

Аби встановити баланс у цих проблемах, модератор повинен якомога активніше користуватися проєктивними методиками, ставити більше уточнюючих запитань, робити заклики до аргументацій думок, звужувати обговорення питань у часі, змінювати послідовність відповідачів у кожному наступному запитанні, надавати перше слово пасивним учасникам тощо, щоб для кожного учасника були встановлені рівні вимоги.

Падіння групової динаміки чи несфокусованість респондента часто призводять до передчасного завершення інтерв'ю. Далеко не кожен може витримати тривале обговорення, особливо якщо воно здається млявим та на несе користі.

Також онлайн-опитуванням завдається велика шкода, якщо дослідник не продумає етап інформування учасників про дослідження та процедуру опитування заздалегідь. Витрачати стартові хвилини бесіди на з'ясування технічних чи інформаційних питань і при цьому залишати менше часу на самі обговорення — абсолютно провальний сценарій. Проте цього можливо уникнути, якщо завчасно відправляти інформаційні листи учасникам з даними про: дослідження, дату і час опитування, умови участі (перебувати у тихому місці, тримати камеру увімкненою та нерухомою і т.д.), відеоплатформу, на якій

буде проводитися опитування, правила поведінки під час обговорень тощо. Завдяки цьому респонденти приєднуються до онлайн-розмови з розумінням всього необхідного і не будуть уповільнювати бесіду питаннями технічного чи інформаційного характеру, що дасть змогу одразу переходити до дискусій.

До того ж немає сенсу сперечатися з реаліями, які стосуються часових меж. Проводити онлайн-опитування півтори або дві години, як це прийнято у традиційному форматі, — вкрай важко для учасників. Тож інтерв'ю в режимі онлайн необхідно повністю реалізовувати приблизно за годину, щоб респонденти не встигли втомитися, а обговорення йшли максимально активно.

Зрештою використання якісних методів опитування формує обтяжуючі аспекти і для модератора. Великий склад фокус-групи означає неможливість рівномірно спостерігати за всіма учасниками обговорення. Така проблема може розсіювати увагу модератора та перенавантажувати його. Як наслідок, він буде «випадати» з контексту обговорень, забуваючи про позицію того чи іншого респондента чи цілої підгрупи учасників.

Тому в групових онлайн-опитуваннях найбільш доречним буде склад з 6-8 респондентів замість 10-12, що запрошуються до традиційних фокус-груп. За такої кількості всі учасники можуть бути рівномірно залучені у бесіду, а модератор встигне врахувати думки усіх завдяки сконцентрованому спостереженню.

До перерахованих рекомендацій можна додавати ще велику кількість пов'язаних із проблемами рекрутингу респондентів (соціологам не варто відхиляти ідею з матеріальною винагородою за участь), технічних проблем (в інтересах дослідників проводити опитування на добре знайомих платформах, доступ до яких може легко і безкоштовно отримати широка кількість людей), створення комфортної атмосфери під час онлайн-опитувань тощо.

Висновок до третього розділу

Дослідження трансформацій якісних методів соціології внаслідок пандемії COVID-19 та війни в Україні довело, що якісна методологія не втрачає актуальність навіть за «не польових» умов її використання (правила соціального дистанціювання та бойові дії). Більше того, для більшості студентів та викладачів факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка використання якісних методів в онлайн-форматі стає навіть більш зручним, ніж за традиційних умов. На це впливають переваги у собівартості та часі, можливість залучення до опитувань важкодоступних груп, проведення опитувань в зручних та безпечних для модератора та респондентів умовах, робота з «чутливими» людськими історіями.

Щоб вирішити ці питання, наприкінці третього розділу роботи сформовані рекомендації для підвищення ефективності онлайн-опитувань якісними методами у майбутньому. Поради стосуються: роботи дослідницьких команд (а саме - звзвити кількість учасників у фокус-групах, наймати висококваліфікованих модераторів та запобігати їх перенавантаженню), питань часових та грошових витрат для проведення опитувань в форматі онлайн (зробити обов'язковою матеріальну винагороду для учасників; проводити інтерв'ю та фокус-групи не довше години), технічних проблем (вирішувати їх перед дослідженнями, максимально інформувати учасників та вкладати домовленості про: використання камер, мікрофонів, певних програм та послідовність відповідей у групових дискусіях), тонкощів взаємодії з респондентами (використання проєктивних методик; м'який, індивідуалізований підхід до сором'язливих респондентів та паралельне залучення до бесіди найбільш активних учасників через використання інтерактивних прийомів) та утримання групової динаміки (однаковий розподіл часу на відповіді, більше уточнюючих питань в гайді та від модератора в ході дискусій).

ВИСНОВКИ

Результати роботи та дослідження дозволяють зробити наступні висновки:

1. Становлення якісної методології в соціології пов'язано із трьома чинниками: бажанням соціологів гуманізувати науку, потребою у проведенні емпіричних досліджень, намірі замінити статистичне пояснення глобальних проблем на вивчення суб'єктивних аспектів явищ мікросоціологічного світу.

2. Специфіка якісної методології в соціології полягає у її намірах досліджувати суб'єктивні приховані смисли та значення, щоб інтерпретувати явище. Якісна стратегія будується на використанні «м'яких» методів, тобто менш формалізованих та систематизованих у порівнянні зі статистичними, а аналіз даних сфокусований на контексті, а не пошуку причин та наслідків.

3. Головні різновиди якісних соціологічних методів — це глибинні інтерв'ю, фокус-групові інтерв'ю, ситуаційний аналіз (кейс-стаді), якісний аналіз документів, біографічний та історичний методи. Всі вони мають певні можливості та обмеження і є достатньо адаптивними.

4. Відрізнити якісну методологію від кількісною можливо за: призначенням, метою застосування, дослідницьким завданням, діями та фокусом дослідника, інструментами та процедурою дослідження, одиницями та логікою аналізу, способами аналізу інформації, представленням даних та стилем дослідження.

5. В умовах пандемії якісні соціологічні методи вимушено переформатувалися у онлайн-площину, внаслідок чого прослідковується низка переваг та обмежень. Робота з якісними онлайн-методами опитування краща в контексті собівартості та часових витрат, але поступається традиційним формам через нівелювання фізичного контакту з респондентом та можливими технічними проблемами.

6. Використання якісних методів соціології в рамках онлайн-опитувань стало особливо актуальним в умовах пандемії COVID-19, а в період повномасштабної війни на території України цей вплив лише посилюється. Переважно зростає попит на глибинні та групові експертні опитування (для

формування прогнозів щодо бойових дій), кейс-стаді, в рамках якого можна досліджувати сенситивні кейси (історії біженців, мешканців окупованих територій, громадян, які виживають в бомбосховищах, а також досвід людей, що мали досвід тривалої самоізоляції після захворювання COVID-19), і аналіз документів (нотаток, записів громадян України, що вимушені виживати в екстремальних умовах війни).

7. Результати проведеного дослідження трансформацій якісних методів соціології внаслідок пандемії COVID-19 та війни продемонстрували, що якісна методологія зберігає свою актуальність попри незручні умови її реалізації. До того ж вона не зазнала суттєвого обмеження можливостей і не втратила у якості інформації, що отримується.

8. Головна проблема якісної методології після переходу в онлайн-формат — руйнування взаємодії face-to-face, що призводить до низки викликів: увага респондентів в онлайн-опитуваннях знижується, дистанція між учасниками та модератором може зростати, групова динаміка — погіршуватися, а увага самого модератора — розсіюватися. Потенційним неприємним наслідком може бути часті випадки дострокового завершення інтерв'ю.

9. В рамках дослідження були сформовані головні рекомендації стосовно вирішення вищеперелічених викликів. Сформовані поради можна використовувати для покращення роботи з якісними соціологічними методами в онлайн-форматі та продовження розвитку якісної методології в незвичних умовах, враховуючи її гнучкість.

Поставлені завдання роботи та дослідження були виконані, а мета — дослідити пізнавальні можливості й обмеження якісної методології, а також специфіку застосування та трансформації якісних онлайн-методів соціології в дослідженнях на досвіді студентів освітньої програми бакалаврату і магістратури факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка та викладачів — досягнута.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богдан О. Що варто знати про соціологію та соціальні дослідження? / О. Богдан. – Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2015. – 376 с.
2. Бондар В. С. Методологічні особливості якісних методів [Електронний ресурс] / В. С. Бондар. – 2000. – Режим доступу до ресурсу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10020/Bondar_Metodolohichni_osoblyvosti_yakisnykh.pdf.
3. Борисова Ю. В. Фокусовані інтерв'ю / Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства / Ю. В. Борисова. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – 155–157 с.
4. Вербець В. В. Методика організації та проведення соціологічного дослідження: Навчально-методичний посібник / В. В. Вербець. – Березне, 2008. – 231 с.
5. Гапоненко Д. Інтернет-опитування як метод збору соціологічної інформації / Д. Гапоненко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – Т. 1. – Вип. 103. – Чернігів: ЧНПУ, 2012. – 68 – 70 с.
6. Городяненко В. Г. Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Г. Городяненко. – Київ: Видавничий центр Академія, 2002. – 560 с.
7. Жерьобкіна Т., Кабанець Ю., Куделя М., Ломоносова Н. Досвід Cedos: соціальні дослідження для суспільних трансформацій / Т. Жерьобкіна, Ю. Кабанець, М. Куделя, Н. Ломоносова. – Київ: Аналітичний центр Cedos, 2021. – 120 с.

8. Козирєв М. П. Соціологія: підручник / М. П. Козирєв. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. – 656 с.

9. Костенко Н. Якісні дослідження в соціологічних практиках: Навчальний посібник / Н. Костенко, Л. Скокова. – Київ: Інститут соціології НАНУ, 2009. – 400 с.

10. Красновський О. Жахливо і Прекрасно: онлайн дослідження в Україні [Електронний ресурс] / О. Красновський, Н. Харченко. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.kiis.com.ua/materials/articles/OnlineResearches.pdf>.

11. Максимович О. В. Основи методології та методів соціологічних досліджень: навчально-методичний комплекс для студентів / О. В. Максимович. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2011. – 112 с.

12. Марковець О. В., Березняк Є. Ю., Лисик Б. О., Кравець Р. Б. Інформаційна модель системи проведення соціологічних досліджень у веб-середовищі [Електронний ресурс] / О. В.Марковець, Є. Ю. Березняк, Б. О. Лисик, Р. Б. Кравець // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/12988/26274-281.pdf>.

13. Мельник Ю. М. Обов'язки та функції модератора при проведенні досліджень методом фокус-груп / Ю. М. Мельник, Д. В. Фоменко // Економічні проблеми сталого розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Балацького О.Ф. / Ю. М. Мельник, Д. В. Фоменко. – Суми: Сумський державний університет, 2016.

14. Мельниченко А. А. Соціологічне забезпечення управлінської діяльності [Електронний ресурс] / А. А. Мельниченко, А. М. Іщенко, О. А. Акімова. – 2022.

– Режим доступу до ресурсу:
<https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/46417/1/SZUD.pdf>.

15. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження: Курс лекцій / 2-е видання, доповнене. – К., 2007. – 320 с.

16. Паніотто В. Методи опитування / В. Паніотто, Н. Харченко. – Київ: Видавничий дім КМ Академія, 2017. – 342 с.

17. Петренко-Лисак А., Фостер Л., Олійник О., Мороз Є. Соціологія та сучасні соціальні трансформації: Матеріали XII Міжнародної конференції студентів та молодих науковців / А.Петренко-Лисак, Л. Фостер, О. Олійник, Є. Мороз. – Київ: Наукова столиця, 2019. – 135 с.

18. Піча В.М. Практикум з соціології: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / За ред. В.М.Пічі. – Львів, 2004. – 368 с.

19. Подольська Е.А., Подольська Т.В. Соціологія: 100 питань – 100 відповідей. / Е.А. Подольська, Т.В. Подольська. – К.: Фірма «ІНКОС», 2009. – 352 с.

20. Степаненко В. П. Соціальні наслідки пандемії COVID-19 в контексті суспільної трансформації в Україні: соціологічний підхід / В. П. Степаненко. – Київ: Вісник Національної академії наук України, 2021.

21. Туленков М. В. Аналіз ситуаційний, кейс-стаді (метод дослідження) // Велика українська енциклопедія [Електронний ресурс] / М. В. Туленков. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: [https://vue.gov.ua/Аналіз_ситуаційний,_кейс-стаді_\(метод_дослідження\)](https://vue.gov.ua/Аналіз_ситуаційний,_кейс-стаді_(метод_дослідження)).

22. Чиглінцев С. Якісні методи дослідження [Електронний ресурс] / С. Чиглінцев. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/5276/15%20-%2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

23. Gerring J. Case Study Research: Principles and Practices / Gerring. – New York: New York: Cambridge University Press, 2007. – 265 с.

24. Marvasti A. B. Qualitative research in sociology / Amir Marvasti. – London: SAGE Publications Ltd, 2004. – 160 с.

25. Mojahan H. K. Qualitative Research Methodology in Social Sciences and Related Subjects [Электронный ресурс] / Mojahan // Journal of Economic Development, Environment and People. – 2018. – Режим доступа до ресурсу: https://mpira.ub.uni-muenchen.de/85654/1/MPRA_paper_85654.pdf.

26. Patton M. Qualitative Research and Evaluation Methods. 4th Edition / Patton. – Thousand Oaks: Sage Publications Ltd, 2015. – 743 с.

27. Tates K. Online focus groups as a tool to collect data in hard-to-include populations: examples from paediatric oncology [Электронный ресурс] / K. Tates, M. Zwaanswijk, R. Otten. – 2009. – Режим доступа до ресурсу: <https://bmcmmedresmethodol.biomedcentral.com/articles/10.1186/1471-2288-9-15>.

28. The Pros and Cons of Online Focus Groups [Электронный ресурс] // Provoke Insights. – 2020. – Режим доступа до ресурсу: <https://provokeinsights.com/the-pros-and-cons-of-online-focus-groups/>.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Опитувальник

Трансформація якісних методів соціології внаслідок пандемії COVID-19 та війни в Україні

Добрий день!

Дане онлайн-опитування проводиться в рамках дослідження на тему “Трансформація якісних методів соціології внаслідок пандемії COVID-19 та війни в Україні”.

* Якщо Ви не користуєтесь якісною методологією у своїй дослідницькій діяльності та не маєте досвіду використання якісних методів в онлайн-форматі, проігноруйте це опитування *

Опитування складається з відкритих питань і має анонімний характер. Всі отримані дані будуть використані виключно в межах цього соціологічного дослідження в узагальненому вигляді.

Просимо вас розгорнуто відповідати на запитання. Ваша думка дуже важлива для успішної реалізації дослідження.

1. Як би Ви оцінили актуальність якісної методології у соціологічних дослідженнях в умовах пандемії COVID-19 та під час війни, що триває в Україні?

2. Наскільки активно викладацький склад вашого факультету стимулює Вас до використання якісної методології в дослідженнях?

3. За Вашим досвідом роботи з якісною методологією, яких основних трансформацій зазнали якісні соціологічні методи внаслідок переходу досліджень у онлайн формат на тлі пандемії та війни? Яке Ваше ставлення до цих змін?

4. Опишіть, які організаційні, процедурні, технічні переваги якісної методології розкрилися у Вашій дослідницькій діяльності внаслідок переходу досліджень у онлайн формат на тлі пандемії та війни? Наприклад: залучення

важкодоступних груп респондентів, менші часові та грошові витрати, кращий response rate, поява нових проєктивних методик тощо.

5. Як Ви вважаєте, чи звузилися організаційні, процедурні, технічні можливості якісної методології у дослідницькій соціологічній діяльності внаслідок переходу досліджень у онлайн формат на тлі пандемії та війни? Якщо так, то яким чином? Наприклад: зниження якості невербального аналізу, погіршення комунікації з респондентом через нестабільність інтернет-зв'язку тощо.

6. Якщо порівнювати онлайн-дослідження та традиційні, в якому форматі використання якісних соціологічних методів стає більш зручним для Вас у дослідницькій діяльності?

7. Як Ви оцінюєте якість тієї соціологічної інформації, що отримуєте у своїх онлайн-дослідженнях? Чи погіршилася вона в порівнянні з результатами досліджень у очній формі?

Дякуємо за Вашу відповідь!